

Bozóki András

Szemérmes alkotmányozás

Rendszerváltás és jogállami forradalom 1989-ben

E tanulmány az 1989–90-es magyarországi alkotmányozási folyamatot vizsgálja a kerekasztal-tárgyalások dokumentumainak tükrében. Annak kimutatására törekszik, hogy a kerekasztal-tárgyalások résztvevői kezdetben a szabad választásokhoz vezető békés átmenet sikeréhez nélkülözhetetlen „sarkalatos törvényeket” kívánták megalkotni és az volt a céljuk, hogy az új alkotmány megalkotását az első szabadon választott parlamentre hagyják.

E kiinduló álláspontot azonban a rendszerváltás dinamikája felülírta. Az ellenzéki erők – abbéli törekvésükben, hogy megakadályozzák az Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) hatalomátmentési törekvéseit – nem kerülhették el az alkotmányozást, amit kezdetben szemérmesen, végül azonban nyíltan is föl vállaltak. Így születtek meg a köztársasági alkotmány és vele olyan intézmények (alkotmánybíróság, kétharmados törvények stb.), amelyek tartósnak bizonyultak.

A kerekasztal-tárgyalásokon megszületett egyezséget még a régi parlament fogadta el, a nyitva maradt kérdésekben pedig a „négyigenes” népszavazás döntött. Az alkotmányozási folyamatot a kormányzást lehetővé tévő 1990. áprilisi MDF–SZDSZ megállapodás, majd az 1990 nyarán meghozott önkormányzati törvény zárta le. Habár az 1989-ben elfogadott új, demokratikus alkotmány preambuluma explicit módon utalt az alaptörvény ideiglenességére, ez inkább a rendszerváltók „szemérmességét” jelezte, mint azt hogy ne tekintették volna az alkotmányozást érvényesnek.

Az elmúlt több mint húsz évben az alkotmányozást újból elindítani kívánó erők általában maguk is többnyire a preambulumnak erre a formai ideiglenességet kimondó passzusára¹ utaltak, de közben mindig hangsúlyozták, hogy nincs alkotmányozási kényszer. Ezzel maguk is belátták, hogy az 1989–90-ben létrehozott

* Bozóki András – politológus, szociológus, a Közép-európai Egyetem Politikatudományi Tanszékének egyetemi tanára

¹ Az 1989-ben elfogadott alkotmány ugyanis a következő bevezetéssel kezdődött: „A többpárt-rendszert, a parlamenti demokráciát és a szociális piacgazdaságot megvalósító jogállamba való békés politikai átmenet elősegítése érdekében az Országgyűlés – hazánk új Alkotmányának elfogadásáig – Magyarország Alkotmányának szövegét a következők szerint állapítja meg: [...]” 1949. évi XX. törvény. A Magyar Köztársaság Alkotmánya.

– és indirekt módon népszavazásokon is megerősített – köztársasági alkotmány kiállta az idők próbáját.²

ÚT A TÁRGYALÁSOKIG

Már a Kádár János pártelnökké való kinevezéséről – valójában a politikai hatalomból való eltávolításáról – döntő 1988. májusi pártértekezlet felvetette az új alkotmány kidolgozásának szükségességét.³ Az év novemberében készült el az első, 1989 januárjában pedig a második alkotmánykoncepció.⁴ Ez utóbbit ugyan a parlament márciusban meg is vitatta, de a normaszöveg részletes kidolgozása 1989 felgyorsuló politikai változásai közepette elmaradt.⁵

1988 utolsó hónapjaiban már bejelentették megalakulásukat, illetve újjáalakulásukat az ellenzéki pártok és mozgalmak, de ekkoriban még önmaguk megszervezésével, szervezeti kereteik megteremtésével voltak elfoglalva. Az újonnan létrejött szervezetek a „párt vagy mozgalom” kérdéssel foglalkoztak, a történelmi gyökerű pártokat pedig generációs ellentétek, csoportviszályok és identitási problémák gyötörték. Az épp létrejött és belsőleg megosztott ellenzéki erőknél időre volt szükségük ahhoz, hogy fajsúlyos szereplőkként, az MSZMP kihívóiként ki léphessenek a politikai porondra.

1989. január 10-én az Országgyűlés Kulcsár Kálmán igazságügy-miniszter előterjesztésére megszavazta az egyesülési és gyülekezési törvényt. Ezzel a különböző politikai szervezetek létét – amelyek mindaddig az alkotmányra hivatkoztak – törvényben is legalizálták. Az egyesülési törvénnyel gyakorlatilag szabaddá

² Az alkotmányos átalakulásról számos jelentős tanulmány látott napvilágot, amelyeket e tanulmány keretei között nem tárgyalhatok, ám a téma iránt érdeklődő olvasóknak melegen ajánlok. Például: BRUSZT László – David STARK: „A politikai játéktér újraformálása Magyarországon” 54–90.; KIS János: „Reform és forradalom közt” 91–146.; TÖKÉS Rudolf: „Intézményalkotás Magyarországon” 147–179.; HALMAI Gábor: „Az 1949-es alkotmány jogállamosítása” 180–199.; RIPP Zoltán: „Egység és megosztottság: az ellenzék viszonya az MSZMP-hez a kerekasztal-tárgyalásokon” 219–282.; TORDAI Csaba: „A Harmadik Köztársaság alkotmányának születése” 481–502. Valamennyi in BOZÓKI András (főszerk.): *A rendszerváltás forгатókönyve: kerekasztal-tárgyalások 1989-ben VII.* (Budapest: Magvető [1–4. kötet]; Új Mandátum [5–8.kötet] 1999–2000); TÖKÉS Rudolf: *A kialakult forradalom* (Budapest: Kossuth Kiadó 1998); KÓSZEG Ferenc: *Lehetőségek kényszere* (Budapest: Új Mandátum 2000); BÁBA Iván (szerk.): *Felgyorsult történelem* (Budapest: Demokratikus Átalakulásért Intézet 2010). (A lista hosszan folytatható.)

³ *A Magyar Szocialista Munkáspárt országos értekezletének jegyzőkönyve* (Budapest: Kossuth Kiadó 1988) 262–263.

⁴ KILÉNYI Géza (szerk.): *Egy alkotmány-előkészítés dokumentumai: Kísérlet Magyarország új alkotmányának megalkotására, 1988–1990* (Budapest: Államtudományi Kutatóközpont 1991).

⁵ Erről bővebben lásd Kalmár Melinda és Révész Béla bevezetőjét az I/I. számú munkabizottság jegyzőkönyveihez, BOZÓKI (főszerk.) VI. 19–25.

vált a pártalapítás Magyarországon,⁶ bár az MSZMP megkísérelte leválasztani a politikai pártokat a társadalmi szervezetekről, mondván, hogy a pártok működésének jogi feltételeit a később megalkotandó párttörvény rendezi majd. A jogi keretek megteremtésével adott volt a lehetőség a pártalapításra.⁷ Már csak a politikai bátorság hiányzott ahhoz, hogy az uralkodó párt elismerje a többpártrendszert. Pozsgay Imre támogatói fölvetették az „alkotmányozó nemzetgyűlés” összehívásának gondolatát, ami – „nemzeti bizottságok” létrehozása formájában – a Nyers Rezső reformköreihez kötődő, Vitányi Iván és Vásárhelyi Miklós nevével is fémjelzett, Új Márciusi Front nevű értelmiségi szerveződést is foglalkoztatta. Az ötlet azonban megbukott azon a kérdésen, hogy ki hívhatja össze a grémiumot, és kik lehetnek annak meghívottjai. Fennállt a veszélye annak, hogy az ellenzéki erők egy részét nem hívják meg az alkotmányozó nemzetgyűlésbe, így az esetleg egyoldalúan létrehozott alkotmány nem fogja kifejezni a nemzeti konszenzust. Ezért e javaslat hamar lekerült a napirendről.

Január végén Grósz Károly pártfőtitkár látogatást tett a svájci Davosban, a világgazdasági fórumon. Távollétét használta ki Pozsgay Imre államminiszter, hogy bejelentse: 1956 népfelkelésnek minősíthető. Noha a „népfelkelés” kifejezés nem jelentette még a „forradalom” fogalmának elfogadását, a tény, hogy a Kádár-rendszer geneziséét érintő eseményt Pozsgay radikálisan átértékelte, nagy meglepetést keltett a társadalomban. A Kádár-rendszer egyik nagy tabuja ugyanis éppen az volt – a szovjet csapatok évtizedek óta tartó „ideiglenes” magyarországi állomásozása megkérdőjelezhetetlenségén túl –, hogy 1956 „ellenforradalmi” jellegét nem lehetett kétségbe vonni. Ha ugyanis a rendszer vezetői elfogadják, hogy 1956 nem volt ellenforradalom, akkor azt sem tagadhatták volna többé, hogy a szovjet tankok révén hatalomra jutó Kádár népelnyomó, idegen érdekeket szolgáló rezsimet hozott létre.

1989. február 7-én az MSZMP KB politikai bizottsága, február 10–11-én a Párt központi bizottsága tárgyalta meg a magyar alkotmány továbbfejlesztésének koncepcióját és a „Pozsgay-kérdést”. A várakozások ellenére a küzdelem a reformerők megerősödését hozta. Heves vita után Pozsgay Imre – aki csak kis híján került el a Pártból való kizárást – megerősödve került ki a vitából. Ráadásul a KB tagjai – szakítva az állampárt több mint három évtizedes hagyományával – elfogadták, hogy 1956-ban népfelkelés volt. Ennél is lényegesebbnek bizonyult azonban, hogy a Párt legfelsőbb testületei elfogadták a többpártrendszer gondolatát.

A többpártrendszer gondolatának elfogadása azonban nem jelentette, hogy a Párt kész lett volna korlátozások nélküli, szabad és tiszta választásokon megmé-

⁶ KULCSÁR Kálmán: *Két világ között* (Budapest: Akadémiai Kiadó 1994).

⁷ Az újonnan alakuló pártokról, szervezetekről és társulásokról lásd STUMPF István: „Pártosodás '89: A magyar társadalom önszerveződési folyamatának tipizálási kísérlete” in KURTÁN Sándor [et al.] (szerk.), *Magyarország politikai évkönyve* (Budapest: Aula–OMIKK 1994) 386–398.; BOZÓKI András: *Politikai pluralizmus Magyarországon, 1987–2002* (Budapest: Századvég 2003).

retni magát. 1989 februárjában az MSZMP vezetői még úgy gondolkodtak, hogy mindazon pártok működését ösztönzik, amelyek elfogadják az akkori alkotmányt – beleértve az állampárt vezető szerepéről szóló kitéletet –, tehát azt, hogy a többpártrendszer csak az úgynevezett „szocialista pluralizmus” között valósulhat meg. Arra törekedtek, hogy az újjászervezett történelmi pártokat – elsősorban a Független Kisgazdapártot (FKGP), a Magyarországi Szociáldemokrata Pártot (MSZDP) és a Magyar Néppártot – érdekkörükben tartsák egy velük való majdani koalíció reményében. Emellett fontosnak tartották, hogy jó kapcsolatokat ápoljanak az akkor legerősebb új párttal, a Magyar Demokrata Fórummal (MDF). Pozsgay Imre, az MSZMP-n belüli reformszárny népnemzeti irányba tájékozódó képviselője már az 1987-es lakiteleki találkozó óta együttműködött az MDF vezetőivel, de jó kapcsolatokat ápolta a Bajcsy-Zsilinszky Baráti Társaság (BZSBT) és a Magyar Néppárt (MN) vezetőivel is. Nyers Rezső államminiszter az Új Márciusi Front révén igyekezett kapcsolatot teremteni a reformkommunisták és a reménybeli szociáldemokraták között.

1989. február 17-én a független politikai szervezetek közös nyilatkozatban üdvözölték, hogy az MSZMP elfogadta a többpártrendszer gondolatát, és nehezményezték, hogy 1956-ot a Párt hivatalosan még mindig nem tekinti forradalomnak. Két napra rá e szervezetek megtették az első előkészületeket március 15-e hatalomtól független, méltó megünneplésére, egyben felszólították a kormányt, hogy nyilvánítsa hivatalos ünneppé október 23-át. A Duna-mozgalmak vezetői bejelentették, hogy több mint 124 ezer aláírást gyűjtöttek annak érdekében, hogy a vízlépcső ügyében népszavazás mondja ki az utolsó szót.

Az ünnep előtti hetekben az MSZMP felgyorsította az egyes ellenzéki – vagy az akkor hivatalos szóhasználat szerint: „alternatív” – szervezetekkel folytatott különtárgyalásokat. Február végén és március elején az állampárt képviselői – Grósz Károly kezdeményezésére és Fejti György részvételével – kétoldalú megbeszéléseket folytattak a Független Kisgazdapárt, a Veres Péter Társaság, az Új Márciusi Front, az MDF, az MSZDP, a Münnich Ferenc Társaság, a Magyar Ellenállók és Antifasiszták Szövetsége (MEASZ) képviselőivel. Ebbe a sorba illeszkedett találkozásuk a Magyar Ifjúsági Szervezetek Országos Tanácsa (MISZOT), a Magyar Néppárt (MN), valamint a Szabad Demokraták Szövetsége (SZDSZ) delegátusaival is. E megbeszéléseket több ellenzéki szervezet később az „oszd meg és uralkodj!” érvényesítésének szándékával folytatott „számitaktika” megnyilvánulásaként értékelte.

1989. március 15-e hosszú évtizedek után először volt ismét piros betűs ünnep és munkaszüneti nap Magyarországon. A korábbi évek rituáléjához igazodva a budapesti hivatalos ünneplés a Múzeum-kertben zajlott. Az ellenzéki oldal Budapesten a Petőfi-szobornál gyülekezett, s innen indulva járta végig a nyolcvanas években hagyományossá vált útját. Beszédet hangzottak el a Petőfi-szobornál, a Szabadság téren, a Batthyány-örökmécsesnél (amelyet akkoriban már Batthyány–

Nagy Imre örökmécsesnek neveztek, összekapcsolva az 1848-as és az 1956-os forradalom emlékét), valamint a Kossuth téren, majd Budán a Bem téren és a Batthyány téren a Kölcsey-szobornál. Este az ellenzék fáklyás felvonulást szervezett a budai Várban. Az ellenzék által szervezett demonstráción Budapesten több mint százezren vettek részt – tehát ötször annyian, mint a hivatalos ünnepség résztvevői –, és a részvételi arányok valamennyi vidéki városi megemlékezésen hasonlóak voltak. Mindez önbizalmat és a legitimitás hitét adta az ellenzéki csoportoknak: joggal remélhették, hogy mögöttük immár nemcsak a társadalomtól elzárt diák- és értelmiségi körök állnak, hanem a társadalom egyre nagyobb tömegei is elfogadják őket.

Március 15-e megünneplése politikai harc volt a történelmi emlékezetért, annak valódi birtokba vételéért. A tüntetők az utcán vizuálisan és verbálisan is összekapcsolták 1848 és 1956 követeléseit, és az 1989-es helyzetre vonatkoztatva aktualizálták őket. E tüntetésen jelent meg hangsúlyosan Nagy Imre és Kádár János alakjának egymással való szembeállítás, felidézve a Kádár-rendszer geneziséjét, és – ellenzéki oldalról – kiemelve annak morális tarthatatlanságát. A sikeres tüntetés bekapcsolta az addig jórészt az elitek szintjén zajló változásokat a történelmi jelen időbe, és további biztatást adott az új politikai csoportok vezetői számára, hogy fogjanak össze és békés úton, vértelenül valósítsák meg két forradalom követelését: a magyar szabadságot.

A sikeres március 15-i tüntetés átrendezte a politikai erőviszonyokat, és döntő hatással volt mind az MSZMP, mind az ellenzék helyzetére. Ami az állampártot illeti: felgyorsult a januári Pozsgay-bejelentést követő erjedési folyamat. Áprilistól országszerte megszerveződtek a Párt reformkörei, és több keményvonalas vezető kikerült az országos vezetésből. Az MSZMP képviselői már áprilisban zárt ajtóik mögött leültek tárgyalni az időközben megalakult Ellenzéki Kerekasztal képviselőivel a nyári Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások előkészítéséről. A májusban gyakorlatilag szakértői kormánnyá átalakított Németh-kormány felfüggesztette a nagymarosi vízlépcső építkezését, elhatárolta magát Grósz Károly pártfőtitkár gazdasági szükségállapotot megpendítő kijelentésétől, és megkezdte a leválást az állampárttól. Végül a párt nem tudott kitérni Nagy Imre mártír miniszterelnök júniusi újratemetése és különösen annak belpolitikai eseménnyé avatása elől. Világossá vált, hogy a változás irányát a párt konzervatív erői immár nem fordíthatják vissza.⁸

Az ellenzék szempontjából ez a tavasz legalább ilyen fontos volt. Az ellenzéki pártok ellenálltak annak a kísértésnek, hogy az MSZMP-vel külön-külön megalapodjanak, így az nem tudta megosztani őket. Március 15-ét követően megteremtődtek az ellenzéki együttműködés politikai feltételei.

⁸ Az MSZMP politikájának fokozatos változásáról és a párt sodródásáról lásd KALMÁR Melinda: „Modellváltástól a rendszerváltásig: az MSZMP taktikájának metamorfózisa a demokratikus átmenetben” in BOZÓKI (főszerk.) VII. 283–307.

1989. március 22-én nyolc szervezet képviselőinek részvételével az ELTE Jogi Karának Büntetőjogi Tanszékén megalakult az Ellenzéki Kerekasztal. A kerekasztalt létrehozó nyolcak a következők voltak: Bajcsy-Zsilinszky Endre Baráti Társaság (BZSBT), Fiatal Demokraták Szövetsége (Fidesz), Független Kisgazdapárt (FKGP), Független Szakszervezetek Demokratikus Ligája (FSZDL), Magyar Demokrata Fórum (MDF), Magyar Néppárt (MN), Magyarországi Szociáldemokrata Párt (MSZDP), Szabad Demokraták Szövetsége (SZDSZ). A Kereszténydemokrata Néppárt (KDNP) – kilencedikként – csak júniusban csatlakozott az Ellenzéki Kerekasztalhoz.

Az Ellenzéki Kerekasztal (EKA) létrejöttének előzményeihez tartozik, hogy Lengyelországban február elejétől megindultak a kerekasztal-tárgyalások az ottani legfontosabb politikai erők (a Szolidaritás, a kommunista párt, a katolikus egyház, a hivatalos szakszervezetek és a szatellit pártok) képviselőinek részvételével.⁹ E tárgyalások 1989. február 6-tól április 6-ig tartottak. A magyar ellenzék számára e minta – amely akkoriban az egyetlen volt – a két ország között létező különbségek ellenére is alapvetően reálisnak és követhetőnek tűnt. A kérdés csak az volt: ki kezdeményezi az ellenzéki erők összefogását?

Amint arra fentebb már utaltam, a Párt reformcsoportjaiban és különösen Pozsgay Imre támogatói körében korábban vita folyt az „alkotmányozó nemzetgyűlés” összehívásának lehetőségéről, s e gondolattal rivalizált a Nyers Rezső által kezdeményezett Új Márciusi Front januári javaslata egy minden érdekelt felet egyetlen kerekasztalnál összefogó „nemzeti bizottság” létrehozásáról. Mindezeket azonban az új ellenzéki pártok visszautasították. Ekkor lépett színre a Független Jogász Fórum (FJF), amely már 1988. november 5-én megalakult abból a célból, hogy a jogászságot felrázza passzivitásából, és mozgósítsa őket a rendszer demokratikus és erőszakmentes átalakítására. Bár az FJF nem horgonyzott le egyetlen ellenzéki szervezet mellett sem, egyértelműen az ellenzék mellett kötelezte el magát, és segíteni kívánta azt a folyamatot, amely a szabad választásokhoz vezet. A sikeres március 15-i tüntetést követően választott vezetője, Kónya Imre megfogalmazta az FJF felhívását a magyarországi független szervezetekhez. Ebben javaslatot tett arra, hogy az ellenzéki erők haladéktalanul kezdjenek tárgyalásokat egymással az átmenet legsürgetőbb kérdéseiről: mindenekelőtt a választójogról és az átmenethez kapcsolódó egyéb sarkalatos kérdésekről. Ide tartozott még a bős-nagymarosi vízlépcső elleni tiltakozás összehangolása is. Egyúttal a Független Jogász Fórum felajánlotta, hogy megszervezi a tárgyalásokat, és közreműködik a vélemények egyeztetésében, valamint azok szakmai kidolgozásában.

⁹ A lengyel kerekasztal-tárgyalásokról lásd Wiktor OSYATINSKI: „The Roundtable Talks in Poland” in Jon ELSTER (szerk.): *The Roundtable Talks and the Breakdown of Communism* (Chicago: University of Chicago Press 1996) 21–68.; Elzbieta MATYNIA: „A demokrácia századvégi berendezkedése, avagy a lengyel kerekasztal” in BOZÓKI (főszerk.) VII. 731–743.

Kónya javaslata az SZDSZ március 19-i küldöttgyűlésén hangzott el és rögtön támogatásra talált. Az SZDSZ arra is hajlandó volt, hogy visszavonja saját, hasonló tárgyú javaslatát, mert nagyobb esélyt látott a kezdeményezés sikerére, ha azt egy független (értsd: az SZDSZ és MDF közötti politikai versengésben nem érintett) szervezet terjeszti elő. Így is történt, az EKA néhány napra rá létrejött.

A Kerekasztalba tömörült ellenzéki szervezetek arra törekedtek – s ebben a március 22-i alakuló ülésükön formális szavazás nélkül egyhangúan megegyeztek –, hogy az EKA tagjai csak olyan szervezetek lehetnek, amelyek 1. céljuknak tekintik a népszuverenitás elérését, 2. nem osztoznak a hatalmi monopólium kiváltságaiban, 3. nem kötnek szövetséget ilyen szervezetekkel. Egységük megteremtése érdekében a résztvevők olyan eljárási szabályban állapodtak meg, hogy az EKA döntései konszenzussal születnek, amelyben akár egyetlen szervezet ellenszavazata is vétőjog érvényesítését jelenti.¹⁰

E szabály komoly összetartó erőnek bizonyult. Ettől kezdve az EKA minden tagszervezetének mérlegelnie kellett: fontos-e saját, eltérő szavazata számára annyira, hogy az ahhoz való ragaszkodással megakadályozza az EKA-t a döntésben. Ez még nem azt jelentette, hogy az EKA belső működésében a tagszervezetek csupán igennel szavazhattak: sokszor tartózkodtak vagy kijelentették, hogy nemleges szavazatuk csak a kerekasztalon belüli erőviszonyok tisztázására szolgál, de nem jelent vétót. A konszenzusos döntéshozatal elve, amelyet később, árnyaltabb formában a nyári Nemzeti Kerekasztal-tárgyalásokra is kiterjesztettek, igen nagy hatást gyakorolt a kialakulóban lévő demokratikus politikai kultúrára, s ez mutatkozott meg – néhány kivételes esettől eltekintve – az elmúlt évtized kormányzási stílusában is.

HÁTTÉRTÁRGYALÁSOK AZ MSZMP ÉS AZ EKA KÖZÖTT

Az alkotmányozás vonatkozásában az Ellenzéki Kerekasztal március 30-án kiadott nyilatkozatában leszögezte, hogy az MSZMP-vel folytatandó tárgyalások napirendi pontjai közé javasolja „az alkotmányozás demokratikus feltételeinek biztosítását, tekintettel arra, hogy az alkotmányozás jelenlegi folyamatát az Ellenzéki Kerekasztal nem tartja demokratikusnak és célszerűnek”. Ugyancsak fontosnak tartotta és megtárgyalni javasolta „az alkotmányos kibontakozást biztosító szabad és demokratikus választások feltételeinek megteremtését, tekintettel arra, hogy a nem demokratikus választások útján létrejött jelenlegi Országgyűlést az Ellenzéki Kerekasztal az alkotmányozásra alkalmatlannak tartja.”¹¹ Az Ellen-

¹⁰ Vö. BOZÓKI (főszerk.) I.

¹¹ *Magyar Hírlap*, 1989. április 1. Újraközli BOZÓKI (főszerk.) I. 86–87.

zéki Kerekasztal korai dokumentumaiban nem találunk utalást arra, hogy az EKA közvetve maga is részt kívánt volna venni az alkotmányozás folyamatában. Sőt, inkább arra szólított fel, hogy az MSZMP ne folytassa az egyoldalú alkotmányozásra tett előkészületeket, amivel a Kulcsár Kálmán igazságügy-miniszter és helyettesei (Kilényi Géza, Sárközy Tamás) alkotmánykonceptiójának társadalmi kontroll nélküli érvényesülését igyekezett megakadályozni.

Az EKA megalakulására¹² az MSZMP felfokozott aktivitással reagált: ha már a különtárgyalások nem sikerültek, igyekezett április 8-ra konzultatív fórumként megszervezni egy találkozót, amelyre – előbb három szervezet, utóbb már csak a Fidesz kivételével – valamennyi ellenzéki szervezetet és a későbbi Harmadik Oldal legtöbb szervezetét meghívta. Az Ellenzéki Kerekasztal számára ez szakítópróba volt: ha a Fidesz nélkül elmegy, föladja egységét, s így sikerül az MSZMP szalámitaktikájának első lépése. Hosszú vita után azonban az EKA pártjai úgy döntöttek, hogy távol maradnak a Fejti György által kezdeményezett tárgyalástól. Ezzel megerősítették a kerekasztalon belüli szolidaritást, lehetővé tették a kerekasztal hosszabb távú fennmaradását, és megszilárdították a kerekasztal működési elvét, a konszenzusos döntéshozatalt. Bár az előkészítő tárgyalások megkezdése e döntéssel heteket késett, ennek árán az EKA nemcsak mint formális egyeztető fórum, hanem mint valóságos politikai erő is létrejött.

Ezzel párhuzamosan az MSZMP átalakulását és az apparátus gyengülését jelezte a reformkörü mozgalom térnyerése, amelynek képviselői nemcsak a Párt hatalmi monopóliumának, de hegemon szerepének föladását is sürgették a hiteles megújulás jegyében. Nyomásukra fogadta el a pártvezetés a platformszabadságot, mondott le a sajtó közvetlen felügyeletéről és szüntette meg a hatásköri listákat (az ún. nómenklatúrát), amelyek azokat a munkaköröket tartalmazták, ahol a Párt előzetes jóváhagyása, politikai kontrollja volt szükséges az állás betöltéséhez.

Az MSZMP reformkörüi április 15-én Kecskeméten országos tanácskozást tartottak, amelyre sokan nagy várakozásokkal tekintettek, s a reformszárnynak a Pártból való kiválására számítottak. Pozsgay Imre azonban a külső feltételeket nem ítélte kedvezőnek ehhez, ezért elhárította az ez irányú javaslatokat. Feltehetően úgy vélte: a legjobb úton jár afelé, hogy kiszorítsa a Pártból a keményvonalasokat, s ebben a helyzetben az állampártból való kilépése, a pártszakadás előidézése, és egy új párt elindítása éppen ellenfeleinek kedvezne, akik így könnyűszerrel megszabadulhatnak tőle. Igaz, nagyobb hitele lehetett volna egy újjászervezett, párton kívüli baloldali mozgalomnak, de egyúttal kielezte volna a politikai ellentéteket, és kockára tehetné volna a békés, tárgyalásos átmenet sikerét.

¹² Az EKA alakuló ülésén Vigh Károly (BZSBT), Orbán Viktor és Kövér László (Fidesz), Boross Imre (FKGP), Bruszt László és Vitézy László (FSZDL), Szabad György és Gergely András (MDF), Varga Csaba (MNP), Révész T. Mihály (MSZDP) és Magyar Bálint (SZDSZ) vett részt, a házigazda Független Jogász Fórumot Bártfay Pál György, Kónya Imre és Sándorfi György képviselte. Lásd BOZÓKI (FŐSZERK.) I.

1989 májusában–júniusában felgyorsult az MSZMP belső pluralizálódása, s az országszerte szerveződő reformkörök a tárgyalásokat szorgalmazták, sőt, levélben maguk is megkeresték az Ellenzéki Kerekasztalt. Május 1-jén független szakszervezetek tartottak majálist a Népligetben, amelyen több tízezer ember vett részt, sorra jelentek meg vidéken a helyi ellenzéki kerekasztalok, az ellenzéki összefogás országos mozgalommá vált. A Munkásörtség a kormány felügyelete alá került, az akkor már nagybeteg Kádár Jánost fölmentették pártelnöki funkciója alól. A Központi Bizottság ülése 1989 őszére pártkonferenciát hirdetett meg, amiből a reformkörök nyomására lett teljes értékű pártkongresszus. A pártvezetés két tűz közé szorult. A Németh-kormány egyre radikálisabb lépései során vetődött fel a kormányhoz közel álló körökben, hogy a tárgyalásoknak nem az MSZMP és az EKA, hanem a kormány és a pártok között kellene folyniuk, hogy a hanyatlóban lévő MSZMP ne kapjon a kelleténél nagyobb súlyt. Az EKA-nak azonban egyrészt fontos volt, hogy a hatalom valódi birtokosaival tárgyaljon, másrészt ezáltal alkalma legyen arra, hogy élesen megkülönböztethesse magát a régi rendszer reprezentánsaitól.

Miközben az Ellenzéki Kerekasztal mindent megtett, hogy sorait ne bontassák meg, az MSZMP-vel – eltérve a lengyel mintától – mindvégig kétoldalú tárgyalásokra törekedett. Álláspontja szerint a két csoportosulás egymással szemben foglalt volna helyet: az egyik oldalon a Párt, a másikon az Ellenzéki Kerekasztal. A tárgyalásokat „a hatalom és a társadalom” közötti párbeszédként kívánta értelmezni.¹³ Ezt azonban sem az MSZMP, sem a hozzá közel álló, de önmagukat az állampárttól megkülönböztetni kívánó szervezetek nem fogadták el. Így a két oldal szakértői delegációinak előzetes egyeztető megbeszélésein végül a háromoldalú tárgyalások koncepciójában jutottak kompromisszumra.

A felek megegyeztek abban, hogy a június közepén kezdődő Nemzeti Kerekasztal-tárgyalásokon (NKA) önálló oldalként, egységes álláspontot képviselve részt vehetnek az MSZMP által meghívott, hozzá közel álló társadalmi szervezetek is. Így lett a tárgyalások résztvevője a Harmadik Oldalon a Baloldali Alternatív Egyesülés (BAL), a Hazafias Népfront (HNF), a Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség (Demisz), a Magyar Ellenállók és Antifasiszták Szövetsége (MEASZ), a Magyar Nők Országos Tanácsa (1989. június végétől jogutóda, a Magyar Nők Szövetsége), a Münnich Ferenc Társaság (MFT) és a Szakszervezetek Országos Tanácsa (SZOT).

Az előzetes megbeszéléseken az EKA-t Sólyom László és Tölgyessy Péter, az MSZMP-t pedig Forgács Imre, György István és Tóth András képviselte. A közöttük zajló nem nyilvános egyeztetéseken az alkotmányozás kérdésköre is szóba került, ám az EKA delegátusai (ekkor még) határozottan elzárkóztak attól, hogy

¹³ Bővebben lásd RIPP Zoltán: „Egység és megosztottság: az ellenzék viszonya az MSZMP-hez a kerekasztal-tárgyalásokon” in BOZÓKI (főszerk.) VII. 219–282.

már az új, demokratikusan megválasztott országgyűlés megalakulása előtt sor kerüljön az alkotmányozásra. A felek között 1989. április 22-én lefolytatott nem nyilvános tanácskozás jegyzőkönyve alapján

„az Ellenzéki Kerekasztal szerint a tárgyalások célja az, hogy a demokratikus átmenet előfeltételét jelentő jogszabályok ügyében, illetve az országgyűlési választások időpontjában a felek megegyezésre jussanak.” [...] „Az Ellenzéki Kerekasztal a jelenlegi Országgyűlést alkalmatlannak tartja az alkotmányozásra, ezért ebben a kérdésben nem kíván politikai megállapodást kötni, mert ez az új Országgyűlés mozgásterének korlátozását jelentené. Ugyanilyen megfontolások alapján most időszerűtlennek tartja a köztársasági elnöki intézményről és az alkotmánybírósról a megbeszélések folytatását.”¹⁴

Miközben az idő múlása az Ellenzéki Kerekasztal kezére dolgozott – hiszen mind a reformkörök, mind a társadalom egyes csoportjai aktivizálódtak – az MSZMP nem húzhatta tovább az időt: közelgett a június 16-i Nagy Imre-temetés és George Bush amerikai elnök júliusra tervezett látogatása. Miközben június elején – elrettentő példaként – tévénezők milliói láthatták a pekingi Tienanmen téren a demokráciáért küzdő diákokkal történő véres leszámolást, egyre nyilvánvalóbbá vált a magyar politikai vezetésre ható nyugati nyomás is. Mark Palmer amerikai nagykövet – aki 1989-ben többször személyesen is kifejezte támogatását az ellenzéki pártoknak – egyértelművé tette, hogy az amerikai elnök a békés, demokratikus átmenetet kívánja segíteni, s ha a tárgyalások addig nem kezdődnek meg, a nyugati gazdasági támogatás is kérdésessé válhat. Az amerikai külpolitikai vezetés – amely Bush megválasztásakor kezdetben még túlságosan óvatos Kelet-Európa politikát folytatott – fokozatosan felismerte növekvő mozgásterét. Az MSZMP tartott Nagy Imre és az 1956-os forradalom megidézett szellemétől is, ezért úgy gondolta, ha már nem tudja megakadályozni, jobb, ha elébe megy az eseményeknek.

1989. június 10-én a pártközpont épületében került sor az MSZMP és az EKA közötti tárgyalások megkezdéséről szóló megállapodás aláírására. A felek érezték, hogy magyarízűt kell adniuk arra, miért éppen ők kezdenek tárgyalásokat egymással. Az EKA nevében felszólaló Sólyom László is reflektált a legitimitás problematikájára, amikor a következőket mondta:

„A jövőre nézve azt kell látnunk, hogy az itt tárgyaló felek egyike sem képviseli a magyar népet. Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy a saját tagságukon kívül [...] jelentős támogatásra számíthatnak a népesség köréből. Hogy ki kit mennyire támogat, azt a választásoknak kell eldönteniük. Ezt az egész tárgyalássorozatot csak az legitimálhatja, ha [...] legfontosabb feladata az,

¹⁴ Az Ellenzéki Kerekasztal és az MSZMP KB szakértőinek előkészítő tárgyalása (kivonatolts jegyzőkönyv) 1989. április 22., BOZÓKI (főszerk.) I. 148–153.

hogy megteremtse a szabad választások feltételeit. [...] Különösen bizalommal tölt el minket ez a megállapodás, amely aktuális kérdésekben is nyilatkozik a szabad választásokról. Tudniillik kimondja azt, hogy a közakarattal előzetes megkötöttségek nélküli szabad választásokon kell megnyilvánulni, amelynek eredménye mindenkit kötelez, vagyis nem tárgyalható újra. [...] Ezek a tárgyalások attól lesznek valóban érdemiek, hogy a demokráciához nélkülözhetetlen jogszabályokat itt fogjuk kidolgozni, és a kormányzó párt elkötelezte magát ebben az okmányban, hogy a törvényalkotás nem előzheti meg a politikai megállapodásokat.”¹⁵

A kérdés ezek után már csak az volt, hogy milyen szabályokat kell eltörölni ahhoz, hogy a közakarattal „előzetes megkötöttségek nélkül” megnyilvánulhasson a szabad választásokon. Vajon a politikai tárgyalások végén esedékes törvényhozás milyen lehetőséget és jogi keretet teremt a szabad választások megvalósulására?

A június 10-i megállapodás során a Harmadik Oldal kinyilvánította, hogy támogatni fogja az MSZMP és az EKA megegyezésre jutását, s ezzel bizonyos főkig korlátozta saját tárgyalási pozícióját. A felek leszögezték, hogy a hatalom alapja a népfelség, s a szuverenitást egyetlen politikai erő sem sajátíthatja ki. Ezzel megnyílt az út az érdemi tárgyalásokhoz.

MODELLVÁLTÁSTÓL RENDSZERVÁLTÁSIG: A NAGY IMRE-TEMETÉS POLITIKAI FORDULATA

Alig két hónappal pártfőtikárrá történő májusi megválasztása után, Grósz Károly pártfőtikár és miniszterelnök 1988 júliusában hivatalos látogatást tett az Egyesült Államokban. Utazása előtt Grósz a *Newsweek* hírmagazinnak adott nyilatkozatában „fasisztáknak” nevezte azokat a magyar demokratákat, akik tüntetést rendeztek Budapesten 1988. június 16-án, Nagy Imre kivégzésének harmincadik évfordulóján.¹⁶ A Batthyány örökmécsesnél rendezett demonstrációt a rendőrség erőszakkal feloszlatta. Ugyanazon a napon avatták fel Nagy Imre jelképes síremlékét a párizsi Pere Lachaise temetőben a nyugat-európai magyar emigráció prominens képviselői jelenlétében. Mindez világossá tette, hogy Nagy Imrét még mindig csak külföldön lehet elbúcsúztatni, róla csak az országon kívül lehet legalísan megemlékezni, mert a diktatúra egyik legfontosabb tabuja éppen 1956 szellemének elfojtása volt.

Az amerikai magyar emigráció képviselői előtt tett New York-i beszédében Grósz Károly egy fokkal már engedékenyebb volt. Megígérte, ha a család el kí-

¹⁵ A háromoldalú tárgyalásokról szóló megállapodás aláírása. 1989. június 10. (videofelvétel szövege), BOZÓKI (főszerk.) I. 599–603.

¹⁶ Interjú Grósz Károllyal, *Newsweek* 1988. július 17.

vánja temetni Nagy Imrét, ő nem kíván ennek útjába állni, de hangsúlyozta, hogy az egykori miniszterelnök politikai rehabilitációjára nem kerülhet sor. A családtagok ragaszkodtak Nagy Imre méltó eltemetéséhez. Ennek előkészítésében és megszervezésében nagy szerepet játszott a Nagy Imre egykori híveiből és követőiből 1988-ban alakult Történelmi Igazságtétel Bizottsága (TIB), amely közbenjárt annak érdekében, hogy megindulhasson a budapesti Új Köztemetőben lévő 301-es parcella jelte len sírjainak feltárása. A felgyorsuló politikai változások mellett ez tette lehetővé a mártír miniszterelnök hamvainak kihantolását és méltó újratemetését.

1989. június 1-jén az MSZMP KB közleményben méltatta Nagy Imre életútját, és kifejezte azt az óhajtát, hogy a június 16-ra kitűzött végtisztesség és méltó eltemetés legyen a „nemzeti megbékélés” jelképe. Az MSZMP vezetői tartottak ettől a naptól. Átlátták, hogy nekik még a temetés napja előtt megegyezésre kell jutniuk az Ellenzéki Kerekasztallal az elkövetkező tárgyalások menetrendjéről, máskülönben súlyos politikai vereséget szenvedhetnek. El akarták kerülni, hogy a temetés a társadalmi „ítélet napjává” váljon a Párt fölött. Ezért a közelgő újratemetés jótékony hatást gyakorolt a tárgyalási folyamat felgyorsítására.

Noha az ellenzéki pártok előzetes terveiben ez nem szerepelt, a Történelmi Igazságtétel Bizottsága beleegyezett abba, hogy a kormány és az MSZMP vezetői közül Németh Miklós miniszterelnök, Pozsgay Imre államminiszter, Szűrös Mátyás, az Országgyűlés elnöke és Medgyessy Péter miniszterelnök-helyettes koszorút helyezhessen el a ravatalnál. Ennek fejében a TIB Halda Alíz javaslatára hozzájárult ahhoz, hogy az egykori ötvenhatosok mellett a fiatal nemzedék egy ellenzéki képviselője is beszédet mondhasson az eseményen.¹⁷

Az 1989. június 16-i temetés a rendszerváltás szimbolikusan talán legfontosabb eseménye volt. A budapesti Hősök terén több mint kétszáz ezer ember gyűlt össze, az eseményt a Magyar Televízió egyenes adásban közvetítette, amelyet így milliók követhettek nyomon. A Múcsarnok előtti gyászszerartásnak a húszas évek orosz konstruktivista stílusára emlékeztető díszleteit ifjabb Rajk László tervezte meg. A rendezvény biztosításáról az ellenzéki szervezetek – mindenekelőtt az MDF – aktivistái a rendőrséggel együttműködve gondoskodtak. A Múcsarnok előtt hat koporsót helyeztek el, ötben közülük Nagy Imre, Gimes Miklós, Losonczi Géza, Maléter Pál és Szilágyi József földi maradványaival. A hatodik koporsó – Göncz Árpád javaslatára – üresen maradt: mindazokat az elhunyt, névtelen „pesti srácokat” jelképezte, akik életüket adták a forradalomért.

Minden előzetes aggodalom ellenére a temetés békében, atrocitások nélkül zajlott le. Magánszemélyek, politikai és civil szervezetek képviselői hosszú sorokban vonultak a koporsók elé, hogy elhelyezhessék koszorúikat, miközben Darvas Iván és Mensáros László lassan felolvasták a forradalom utáni megtorlás áldozatainak névsorát. A búcsúszertartást a TIB képviselőjében Göncz Árpád egykori

¹⁷ Erre a Fideszt kérték fel, s a szervezet választmánya Orbán Viktort állította az esemény szónokául.

ötvenhatos elitét (későbbi köztársasági elnök) nyitotta meg, majd Vásárhelyi Miklós, Zimányi Tibor, Király Béla, Rácz Sándor, Mécs Imre és Orbán Viktor mondott beszédet. A szónokok közül Vásárhelyi Miklós a demokratikus átmenet követelményeit, Király Béla Nagy Imre személyes példaadását, Mécs Imre a megbékélés szükségességét emelte ki. Rácz Sándor kitért arra, hogy idegen csapatok állomásoznak hazánk földjén, míg Zimányi Tibor leszögezte: „Ha valahol, akkor itt, az egyéni megsemmisülés megrázó pillanatainak felidézésekor már nincs értelme semmi köntörfalazásnak.” A legnagyobb politikai visszhangot a fideszes Orbán Viktor beszéde váltotta ki. A beszéd azon a felismerésen alapult, hogy 31 évvel Nagy Imre kivégzése után nem egyszerűen egy temetési szertartásról van szó, hanem egy olyan politikai eseményről, amelynek – miként az 1956. októberi Rajk-temetésnek volt – a megemlékezésen túl a rendszerváltás szempontjából közvetlen politikai szerepe is van. A beszéd az első nyílt támadást jelentette azon reformkommunisták ellen, akik még akkor is egy pártban voltak az '56 utáni megtorlások végrehajtóival, és egyúttal az elindult forradalmi folyamat továbbvitelének fontosságát hangsúlyozta.

A Hősök terén lezajlott esemény több szempontból fordulópont volt a magyarországi demokratikus átmenetben. Először is, lélektanilag segített megszabadítani az embereket a félelemtől: a hallgatás csendjét megtörve már nemcsak a pártvezetők és reformbizottságaik, hanem a társadalom is beszélhetett 1956-ról. Ezzel megdőlt a tabu, amely a Kádár-rendszer egyik tartópillére volt. Másodszor, 1989. június 16-tól kezdve 1956 visszanyerte forradalomként való elismerését a nyilvános közbeszédben. A temetés nemcsak Nagy Imrét, hanem rajta keresztül a forradalmat is politikailag rehabilitálta, ezáltal az eddigieknél élesebben vetette fel a forradalom leveréséből született elnyomó rendszer felszámolásának szükségességét. A temetés egyúttal a rendszer temetése volt. Harmadszor, megdőlt a szovjet csapatok magyarországi állomásoztatásának tabukérdése is. E probléma vitatása és a csapatkivonásra vonatkozó megoldási lehetőségek keresése június 16-tól végleg a politika napirendjére került. Negyedszer, e nap fontos eredménye volt, hogy nem az MSZMP által elvárt és propagált „nemzeti megbékélés” jött létre, hanem a demokratikus átmenet új szakasza vette kezdetét. Világossá vált, hogy a valódi nemzeti megbékélést a demokrácia jelentheti. Ötödször, a Nagy Imre-temetés azért is tekinthető fordulópontnak, mert kiderült, hogy jelentős társadalmi csoportok már elkötelezték magukat a rendszerváltás mellett, miközben az MSZMP reformerői ekkor még mindig modellváltásról beszéltek.

Mindez azért fontos, mert a magyarországi jogállami forradalom nem érthető meg az 1989-es nagy tüntetések nélkül. Épp attól lehetett az átmenet békés, hogy a kommunista párt utcai ellenállásra számíthatott, ha erőszakot alkalmaz. Nem csupán azért haladhattak a kerekasztal-tárgyalások gördülékenyen, mert a tárgyalófelek intelligens, önkorlátozó módon jártak el, hanem mert a társadalom túlnyomó többsége az ellenzéki pártok követelései mögött állt. Bár a szabad vá-

lasztások jelentette demokratikus felhatalmazás ekkor még hiányzott, az ellenzéki pártok joggal bízhattak az emberek támogatásában. Az újratemetést nem követte a Párton belüli keményvonalasok ellentámadása, így a reformkommunista erőknél lehetőségük nyílt arra, hogy vetélytársaik fölötti győzelmüket a hatalom csúcsein személyi változtatásokban is érvényesítsék. Ennek megfelelően, június 25-től már nem Grósz Károly volt az MSZMP első embere: az egyszemélyes főtitkári irányítás helyett Nyers Rezső, Grósz Károly, Németh Miklós és Pozsgay Imre részvételével négytagú pártelnökség alakult. E felállásban néhány hónapra Nyers Rezső lett „az első az egyenlők között”, s a változtatás célja a hatalom további szétterítése volt. Az MSZMP Politikai Bizottsága helyett létrehozták a 22 tagú politikai intéző bizottságot, amelyet a pártelnöki kvartett irányított. A reformerek ekkorra már oly messzire mentek a hatalom szerkezetének átalakításában, hogy számukra nem volt többé visszaút. Nem maradt más választásuk, mint a reformokba való további „előremenekülés”.

Június 16-a után az állampárton belüli keményvonalasok és reformerek politikai harca fokozatosan másodlagossá vált a hatalmon lévők és az ellenzék békés küzdelméhez képest a társadalom szemében. Hiába arattak győzelmet a párton belüli reformerek a reform ellenzőivel szemben, ha a magyar társadalom a reformkommunista Nagy Imre búcsúztatásával magától a reformkommunizmustól is elbúcsúzott. A közvéleményt innentől kezdve egyre kevésbé érdekelte, hogy megtud-e újulni az MSZMP, mert figyelme az ellenzéki pártok felé fordult. Ez vezetett később a Magyar Demokrata Fórum nyári, illetve a Szabad Demokraták Szövetsége őszi nagy előretöréséhez, a Fidesz ismertté válásához, továbbá az időközi választások, a népszavazás, majd a parlamenti választások ellenzéki sikeréhez.

A politikai rehabilitáció után 1989. július 6-án megtörtént Nagy Imre és mártírtársai jogi rehabilitálása is. A Legfelsőbb Bíróság felmentette az ártatlanul kivégzett egykori vezetőket, miközben ugyanazon a napon meghalt Kádár János. Az ő nevéhez fűződött a kommunizmus második – 1956-tól 1989-ig tartó – korszaka Magyarországon. A történelem szimbolikus értelemben akkor szolgáltatott igazságot, amikor Nagy Imre rehabilitálásával mind politikai, szellemi és személyi feltételeit tekintve véget ért a Kádár-korszak. A puha diktatúra diktátorának temetésén tízezrek vettek részt, mintegy megköszönve Kádárnak azt, hogy a hatvanas-hetvenes években nem úgy folytatta politikáját, ahogy 1956 végén elkezdte. A túlélés e furcsa hálája, a békevágy és a nosztalgia mellett megkönnyebbülés is érezhető volt. A közvélemény egyre inkább a jövő politikai erői felé fordult, s az ország belpolitikai életét a kerekasztal-tárgyalások határozták meg.

ALKOTMÁNYOZÁS A NEMZETI KEREKASZTAL-TÁRGYALÁSOKON

1989 nyarán Lengyelországban lassan eldőlni látszott a küzdelem, máshol pedig ekkor még nem volt remény a változásra. A júniusi lengyel választásoktól az októberi keletnémet földcsuszamlásig terjedő időszakban Magyarország került a nemzetközi érdeklődés középpontjába. Ebben az időben Kelet-Közép-Európában csupán a magyar háromoldalú tárgyalások (az ún. Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások) jelentették a reményt a demokratikus fordulat továbbvitelére.

1989. június 13-án – három nappal a Nagy Imre-temetés előtt – a Parlament Vadásztermében tették meg szándéknyilatkozataikat a tárgyalófelek. Az egyik oldalon az MSZMP képviselői ültek.¹⁸ A másik oldalon az Ellenzéki Kerekasztal részéről a Bajcsy-Zsilinszky Endre Baráti Társaság, a Fiatalkor Demokraták Szövetsége, a Független Kisgazdapárt, a Független Szakszervezetek Demokratikus Ligája, a Kereszténydemokrata Néppárt, a Magyar Demokrata Fórum, a Magyar Néppárt, a Magyarországi Szociáldemokrata Párt és a Szabad Demokraták Szövetsége képviseltette magát.¹⁹ Végül az MSZMP által meghívott Harmadik Oldal szervezetei között kapott helyet a Baloldali Alternatíva Egyesülés, a Demisz, a Hazafias Népfront, a Magyar Ellenállók és Antifasiszták Szövetsége, a Magyar Nők Országos Tanácsa, a Münnich Ferenc Társaság és a Szakszervezetek Országos Tanácsa képviselői.²⁰ A megállapodás szerint mindhárom oldalnak egységes véleményt kellett a tárgyalások során kifejtenie. A szervezeteik közötti konszenzust nekik maguknak kellett kérdésről kérdésre megteremteniük.

A megnyitó plenáris ülésen az MSZMP részéről Grósz Károly, az Ellenzéki Kerekasztal nevében Kónya Imre, a Harmadik Oldal képviseletében pedig Kukorelli István olvasta fel nyilatkozatát. Grósz a békés átmenet követelményére hivatkozott, és azt hangsúlyozta, hogy a folyamatot az állampárt indította el. Mint kifejtette:

„határozott szándékunk, hogy minden vonatkozásban szakítunk a sztálini modell maradványaival. A Magyar Szocialista Munkáspárt, együtt más poli-

¹⁸ Az MSZMP részéről Fejti György, Grósz Károly és Pozsgay Imre volt jelen.

¹⁹ Az EKA részéről Antall József, Für Lajos, Szabad György (MDF), Bácskai Sándor, Baranyai Tibor, Révész András (MSZDP), Boross Imre, Hardi Péter, Prepeliczay István (FKGP), Csomós Gyula, Kerényi Imre, Kónya Imre (FSZDL), Domonkos István, Morvay László, Vigh Károly, Zétényi Zsolt (BZSBT), Fodor Gábor, Kövér László, Orbán Viktor (Fidesz), Füzessy Tibor, Keresztes Sándor, Szokolczai György (KDNP), Kónya László, Márton János, Varga Csaba (MNP), Mécs Imre (SZDSZ) volt jelen.

²⁰ A Harmadik Oldal részéről Aggod József, Berényi Ferenc, Széchy András (MFT), Bálint Attila, Hajdú Attila, Kósáné Kovács Magda (SZOT), Boldvai László, Nagy Imre, Rabi Béla (Demisz), Csillag László, Ispánovics Márton, Sárközi Sándor (MEASZ), Drucker György, Kemény Csaba, Varjas András (BAL), Duschek Lajosné, Fazekas Sándorné, Soósné Dobos Mária (MNOT), Huszár István, István Lajos és Kukorelli István (HNF) volt jelen.

तिकai erővel, olyan demokratikus és szocialista jogállam kiépítésére törek-
szik, amely a nép akaratát juttatja érvényre.”²¹

Kónya Imre az EKA képviselőjében azt emelte ki, hogy Magyarország az itt
élő népé, és a tárgyalások feladata nem a hatalmon való osztozkodás, hanem a
szabad választásokhoz vezető út megtalálása:

„Leszögezzük, hogy a tárgyalások célja a békés átmenet biztosítása a dikta-
tórikus uralmi rendszerből a népakaratot ténylegesen érvényesítő képviselői
demokráciába. A tárgyalások során nem akarunk a hatalmon osztozkodni a
hatalom jelenlegi birtokosaival. Nem kívánunk a nép feje fölött, annak
megkérdése nélkül részesedni a hatalom gyakorlásából. Célunk az, hogy
valóban hazánk polgárai dönthessenek és döntsenek is arról, hogy kiket,
milyen politikai erőket bíznak meg a hatalom gyakorlásával a választásoktól
választásokig terjedő időszakra.”²²

Kukorelli István a Harmadik Oldal képviselőjében azt állította, hogy ezek a
szervezetek elszakadtak az állampárttól, s bár „a jövőben sem lesznek pártkö-
zömbösek”, nem kívánnak egyetlen párt kizárólagos befolyása alatt működni.²³

A Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások ünnepélyes megnyitóját követően a felek kiala-
kították a tárgyalások tematikáját és tárgyalási rendjét. Megegyeztek abban, hogy
6-6 szakértői szintű munkabizottság tárgyalja a politikai és gazdasági kérdések
egyes témakörét; megállapodásukat a háromoldalú tárgyalások úgynevezett kö-
zépszintjén juttatják a pártok vezető politikusai elé; végül témazáró megállapodá-
sokra a tárgyalások plenáris ülésein kerülhet sor. Az alkotmánnyal kapcsolatos
kérdések megvitatását az egyik legfontosabb, I/I-es munkabizottságban tűzték
napirendre. (A tárgyalások struktúráját lásd a Függelékben.)

A gazdasági tárgyalások háttérbe szorultak a politikai tárgyalások mögött.
A politikai tárgyalásokon a régi és az új politikai csoportok kialakították az új
Magyarország közjogi berendezkedését, tehát lényegében átvették a Parlament
szerepét, s egy alkotmányozó nemzetgyűlés funkcióját ellátva, gyakorlatilag új al-
kotmányt hoztak létre. Ezzel szemben a gazdasági és szociális kérdésekről folyó
tárgyalások ilyen rövid idő alatt nem hoztak, nem is hozhattak látványos eredmé-
nyeket. A gazdasági blokk azonos súlyú szerepeltetését eredetileg az MSZMP
szorgalmazta, majd ehhez az igényhez kapcsolódtak a Harmadik Oldal szervezetei,
sőt az Ellenzéki Kerekasztalon belül képviselt független szakszervezetek is.

Az MSZMP politikusai eredetileg úgy vélték, hogy a gazdasági tárgyalásokat
és az abból fakadó esetleges felelősség-megosztást szabhatják a politikai enged-
mények feltételül; a párt technokratái pedig elsősorban a gazdasági liberalizációs

²¹ Grósz Károly felszólalása 1989. június 13-án, BOZÓKI (főszerk.) II. 16.

²² Kónya Imre felszólalása 1989. június 13-án, BOZÓKI (főszerk.) II. 19.

²³ A nyitóbeszéd teljes szövegét lásd BOZÓKI (főszerk.) II. 13–29.

programhoz szükséges népszerűtlen intézkedések elfogadásához szerették volna megnyerni az ellenzék támogatását. A többi résztvevő a gazdasági demokrácia, a munkahelyi öngazgatás és a társadalmi tulajdon megvalósításához kereste a tárgyalási lehetőséget e keretek között. A hivatalos szakszervezetek pedig csökkenő társadalmi súlyukat próbálták meg ez által ellensúlyozni. Mindezek a várakozások azonban jórészt illúzióknak bizonyultak, s a gazdasági tárgyalások gyakorlatilag érdektelenségbe fulladtak. Ennek egyik oka az lehet, hogy a spontán privatizációt elősegítő, gazdasági értelemben sarkalatos törvényeket (társasági törvény, átalakulási törvény) a kormányzat már meghozta, így az ellenzék belépése előtt már lejátszották a játszmát. A másik oka pedig az volt, hogy az ország valós helyzetének ismerete nélkül az ellenzék nem szívesen vett részt az új rendszerre érvényes gazdasági alternatívák kidolgozásában – erre csak később, 1989 őszén és telén, a gazdaság helyzetéről jóval informáltabb és szűkebb körű Kék Szalag Bizottság és a Híd Csoport tett kísérletet.

A politikai tárgyalások munkabizottságai az alábbi témaköröket fogták át: 1. az alkotmánymódosítás kérdéseit, beleértve a köztársasági elnök jogállását és az alkotmánybíróság felállítását; 2. a párttörvény és a pártfinanszírozás elveit; 3. a választási törvény elveit; 4. a büntetőjogi és büntetőeljárás-jogi szabályok módosításának elveit; 5. a nyilvánosság kérdését és az informatikai törvény elveit; 6. az átmenet erőszakmentességének garanciáit.

Alig egy héttel a nyitó plenáris ülés után, az Ellenzéki Kerekasztal először volt kénytelen szembenézni azzal, hogy bizonyos fokú – az eredetileg tervezettnél részletesebb – alkotmányozási tevékenységbe mégiscsak bele kell bocsátkoznia. Mindössze néhány nap telt el a tárgyalások ünnepélyes megnyitása után, amikor az EKA álláspontja megváltozott, és résztvevői úgy ítélték meg, hogy az alkotmánymódosításról szisztematikusan tárgyalniuk kell mind a téma időszerű kérdéseivel szakértői szinten foglalkozó I/I-es munkabizottságban, mind pedig a tárgyalások felsőbb szintjein. Egyrészt a Kulcsár Kálmán vezette igazságügyi minisztérium (Kilényi Géza miniszterhelyettes irányítása alatt) már korábban megkezdte az új alkotmány részleteinek kidolgozását, és nem nézte jó szemmel, hogy munkáját éppen az induló kerekasztal-tárgyalásokra tekintettel kellett leállítania. Másrészt az MSZMP is érdekelt volt a köztársasági elnöki pozíció és az alkotmánybíróság mielőbbi felállításában hatalma részleges fenntartásának – ahogy ők fogalmaztak: a politikai stabilitás – fenntartása érdekében. De nemcsak ezért. Az EKA tárgyalóinak azért is kellett módosítaniuk az alkotmányt, hogy kikerüljön a kommunista párt vezető szerepére vonatkozó utalás, valamint garanciális jogi keretei legyenek a többpártrendszeren nyugvó szabad választásoknak. Kónya Imre az EKA 1989. június 20-i ülésén így fogalmazott:

„[...] azelőtt nem érvényesültek azok a jogok, amelyek bele voltak foglalva az alkotmányba. Most viszont ténylegesen működik a többpártrendszer,

nem érvényesül a... satöbbi, tehát módosítani kell. Ezek a problémák viszont néhány módosítással megoldhatók. Tehát erről van szó. Ezért szükséges az alkotmányt módosítani. Ki kell venni egyszerűen azt a paragrafust, amelyik azt mondja, hogy a munkásosztály pártja a dolgozó nép vezető ereje [...], ki kell venni például azokat a megkötéseket, amelyek minden felsorolt szabadságjognál ott vannak, hogy [azok] nem gyakorolhatók a társadalom érdeke ellenére. [...] És van még egy pár ilyen passzusa az alkotmánynak, és hogyha ezeket kiküszöböljük, akkor az alkotmány nagyon jól el fog működni addig, ameddig egy új alkotmányt nem hoznak.”²⁴

A legitimációs paradoxon abban állt, hogy elvileg nem legitim erőknek kellett az országban legitim politikai helyzetet teremteni. Ahhoz, hogy legitim helyzet keletkezzék, aktív beavatkozásra volt szükség: olyan alkotmányszöveget kellett előállítani, amely lehetővé teszi, hogy a magyar nép szabad választásokon fejezhesse ki az akaratát. Az Ellenzéki Kerekasztal nem adhatta vissza megbízatását – kinek is? – mondván, hogy legitimitása kérdéses, mert ha így cselekedett volna, nem következett volna be a demokratikus átalakulás. Az EKA szervezetei esetleges visszalépésükkel a döntést egyszerűen az MSZMP (amúgy sem legitim) erőire bízta volna, akik valószínűleg önerőből is megszabadultak volna a „sztálini modellől”, de a modellváltásnál többre nem lettek volna képesek. Ha minden legitimációs kifogást szó szerint vennénk, nem lenne lehetséges békés átmenet diktatúrából demokráciába. Akkor csak a teljes körű népfelkelés lenne legitim – de a forradalmak sem „legitimek” a szó jogi értelmében.

A tárgyalások során az EKA kétféle érvrendszert alkalmazott a legitimációs probléma áthidalására. Egyrészt arra hivatkozott, hogy a nép többsége mögötte áll, és ezt a tömegtüntetésekkel és az emberek egyéb támogatásával látta bizonyítottanak (demokratikus legitimáció); másrészt pedig a magyar jogrendszerben történetileg létezett, hagyományos megoldásokra hivatkozott (tradicionális-nemzeti legitimáció). Kérdéses helyzetekben azokat az intézményes megoldásokat igyekezett választani, amelyekre már volt precedens a magyar jogtörténetben. Így az EKA bevonódása az alkotmányozásba szemérmesen, lépésről lépésre történt. Például az alkotmánybíróság fennállásának szükségességét először Füzessy Tibor (KDNP) vetette fel, történeti érveléssel, mondván, hogy e kérdést meg kell oldani, mert a Kereszténydemokrata Pártnak már az 1947-es célkitűzései között is szerepelt az alkotmánybíróság felállítása.”²⁵ Ha más érv nem került elő, megjelentek a korábbi precedensek és történeti analógiák.

Az 1989. június 21-i középszintű tárgyaláson az EKA nevében felszólaló Szabad György fejtegetése az ellenzék kiinduló álláspontjának megváltozását jelentette. Szabad leszögezte, hogy az új választási törvény megalkotása a legfontosabb,

²⁴ Kónya Imre hozzászólása 1989. június 20-án, BOZÓKI (főszerk.) II. 123.

²⁵ Füzessy Tibor felszólalása 1989. június 20-án, BOZÓKI (főszerk.) II. 125.

de ehhez nélkülözhetetlen az alkotmány módosítása, az egypárti hatalomra való alkotmányos utalás megszüntetése. Majd hozzátette, hogy az EKA egyéb intézményekről (köztársasági elnöki pozíció, alkotmánybíróság) is hajlandó tárgyalni, feltéve, ha azok nem jogszabályalkotásra, hanem a közös alapelvek kidolgozására irányulnak:

„Itt jegyezzük meg, hogy a köztársasági elnöki intézmény bevezetéséről és egy alkotmánybíróság felállításáról rendelkező törvények megalkotását is a szabad választások eredményeként összeülő új parlamenttől várjuk. Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy ne lennénk készek a mostani pártközi tárgyalásokon olyan közös alapelvek kidolgozására, amelyek – befejezett tények teremtése nélkül – elősegíthetnék a megválasztandó Országgyűlés majdani törvényalkotó munkáját e téren is.”²⁶

A Harmadik Oldal képviselője – összhangban az MSZMP álláspontjával – mindkét új intézményt létre kívánta hozni még a szabad választások előtt, mert az alkotmánybíróságot és a korán megválasztott elnököt tekintette a stabilitás zálogának, a nemzeti egység kifejezőjének.²⁷

Az 1989. június 30-án elkezdődő munkabizottsági tárgyalásokon e bizottságok többnyire sikeres munkát végeztek, a legtöbb bizottságban hatékonyan működtek együtt a három tárgyalófél küldöttségei. Mindazokat a kérdéseket, amelyekben megegyezés született, a középszintű háromoldalú tanácskozás érdemi felülvizsgálat nélkül jóváhagyta. Azokban a kérdésekben viszont, ahol nem született megegyezés, ott a középszinten üléselő delegátusoknak ügydöntő szerepük volt: nekik kellett megtalálniuk a vitatott probléma kompromisszumos politikai megoldását.

Az EKA I/I-es munkabizottsága a politikai munkabizottságok közül talán a legfontosabb volt, komoly politikai súllyal rendelkezett és mintát adott a többi bizottság számára. Jelentőségét talán az is mutatja, hogy a szeptember közepéig tartó tárgyalások két és fél hónapja alatt 22 ülést tartott.

Az I/I-es munkabizottság július 6-án kelt dokumentumában fogalmazta meg első álláspontját az alkotmány módosításáról. Ebben az EKA képviselői leszögezték, hogy Magyarország legyen köztársaság, demokratikus jogállam, ahol a hatalom alapja a népfelég, s a népszuverenitást az ország lakosai választott képviselőik útján vagy közvetlenül gyakorolják. Deklarálták, hogy a közhatalmat egyetlen személy, társadalmi csoport, vagy politikai párt sem sajátíthatja ki; politikai pártok alapítása szabad, ám a pártokat el kell választani a közhatalomtól; valamint egyetlen párt tevékenysége sem irányulhat a hatalom erőszakos úton történő megszerzésére és gyakorlására. Az EKA alkotmányjogi javaslata elutasította a háborút, mint nemzetközi konfliktusok megoldásának eszközét, elis-

²⁶ Szabad György felszólalása 1989. június 21-én, BOZÓKI (főszerk.) II. 148.

²⁷ Kukorelli István felszólalása 1989. június 20-án, BOZÓKI (főszerk.) II. 149–150.

merete a nemzetközi jog primátusát,²⁸ továbbá hangsúlyozta, hogy a magyar állam együttműködésre törekszik a világ valamennyi népével és országával, illetve előmozdítja a határain kívül élő magyarsággal való kapcsolatok ápolását.

Az EKA javaslatában az emberi jogok elismerése megkérdőjelezhetetlen kiindulópontként jelent meg: „a Magyar Köztársaság elismeri az ember sérthetetlen és elidegeníthetetlen alapvető jogait, ezek tiszteletben tartása az állam elsőrendű kötelessége.” A javaslat leszögezi, hogy az ország gazdasága piacgazdaság, amelyben az állam – az akkori idők szellemében megfogalmazva – „nem tesz különbséget köz- és magántulajdon között”.²⁹

Az Ellenzéki Kerekasztal munkabizottságának szerepfelfogása alig néhány hét alatt gyökeresen átalakult. Míg júniusban az MSZMP törekedett átfogóbb alkotmányozásra és az EKA ódzkodott az alkotmány teljes körű felülvizsgálatától, mondván, hogy csak a szabad választások útjában álló jogszabályokat kell eltüntetni, addig július közepére az MSZMP kezdte hangoztatni, hogy elég csak a leglényegesebb kérdésekre koncentrálni, mert a többi szempont ügyis a szabadon választandó, új országgyűlésre tartozik. Az EKA viszont azért vette részletes revízió alá az egész alkotmányt, mert veszélyesnek tartotta volna, ha csak az MSZMP által szorgalmazott kérdésekben (köztársasági elnök, alkotmánybíróság) születik megegyezés. Ebben az esetben például előállhatott volna az az EKA által nem kívánt helyzet, hogy az új alkotmánybíróság még a régi alkotmányszöveget, a régi status quo-t védte volna a demokratikus átmenet híveivel szemben. Az MSZMP álláspontját tükrözte Kilényi Géza július 27-i felszólalása a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások középszintű ülésén:

„Mi úgy ítéljük meg, hogy közmegegyezés van abban a kérdésben, hogy ennek az országnak egy új, elvi alapon felépített, új alkotmányra van szüksége. Ennek alapján mi nem tekintjük célnak az 1949-es alkotmány átfogó reformját. Az a véleményünk, hogy most, az átmeneti időszakban kizárólag bizonyos garanciális jogintézményeket kell megteremteni, illetve azokat a változtatásokat kell végrehajtani az alkotmány hatályos szövegén, amelyek a politikai pártok zavartalan működéséhez nélkülözhetetlenek. Ebből az okból kifolyólag nem tudjuk elfogadni azt a tárgyalási stílust, amely arra irányul, hogy az első szakasztól az utolsóig bogarásszuk végig a hatályos alkotmány minden egyes rendelkezését, mert ez beláthatóan évekig eltarthat.”³⁰

²⁸ Mint Kalmár Melinda és Révész Béla megállapította: „Az alapjogi fejezet újraírásához a már addig is hatályban levő ENSZ Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya, a Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya, valamint az Európa Tanácsnak az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről szóló Egyezménye olyan igazodási pontot teremtett, amely [...] mintaként szolgált.” Lásd BOZÓKI (főszerk.) VI. 24–25.

²⁹ Vö. TORDAI Csaba: „A Társadalmi Szerződéstől az Alkotmánybíróság határozataig. Kísérletek az államfői tisztség jogi szabályozására” *Politikatudományi Szemle* 1998/4. 79–80.

³⁰ Kilényi Géza felszólalása az NKA középszintű ülésén, 1989. július 27-én, BOZÓKI (főszerk.) II. 646.

Tölgyessy Péter (EKA) ezzel szemben azt hangsúlyozta, hogy míg az MSZMP számára csak a már említett két kérdés fontos, addig az EKA szerint minden olyan intézményt, amely az átmenet vonatkozásában „garanciális szempontból veszélyes, átalakításra szorul, most felül kell vizsgálni és megfelelő módon módosítani kell”.³¹ Nem fordulhat elő ugyanis az, hogy az alkotmánybíróság előtt felelősségre lehessen vonni a magyar ellenzéki mozgalmakat. Mint hozzátette:

„Magyarországon köztársasági elnök felállítására nincs szükség az átmeneti korszakban; erre egy legitim felhatalmazású, hiteles magyar parlamentnek lehet jogosítványa. Ezért véleményünk szerint ideiglenes megoldást kell konstruálni, aminek a lényege az, hogy a sztálini típusú Elnöki Tanács megszüntetésével ideiglenes megoldásként szűk államfői jogkört az országgyűlés elnöke gyakorolhassa. [...] Az átmeneti időszakban alkotmányközi állapot van, a mai alkotmány már nem igazán hatályos, az új alkotmány még nem készült el, ezért az Alkotmánybíróság létrehozását indokolatlanul tartjuk.”³²

Válaszában Kilényi Géza (MSZMP) szarkasztikusan jegyezte meg, hogy ha a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalásokat és a régi parlamentet legitimnek tekintjük a választási törvény megalkotására, akkor azt ugyanolyan legitimnek kell tekintenünk a köztársasági elnökről szóló törvény megalkotására is. Utalt arra, hogy az 1848-as áprilisi törvényeket is a feudális rendi országgyűlés fogadta el, és „senkinek nem jutott eszébe, hogy ezen fennakadjon”.³³ Kilényi szó szerint idézte a magyar országgyűlés 1848. évi I. számú határozatát, amely szerint:

„A karok és rendek táblája üléseit folytonosaknak nyilvánítja mindaddig, amíg meg lesznek alkotva azon törvények, amelyek a jelen körülmények között a szabadságnak, a rendnek, az önálló alkotmányosságnak és a népérdekeknek a biztosítására addig is szükségesek, míg a törvényhozási munka egy, a népképviselét alapján összehívandó, új képviselőtestület által folytathatják.”³⁴

Kilényi szerint a háromoldalú tárgyalásokra éppen azért kerülhetett sor, mert az 1985-ben többes jelöléssel megválasztott országgyűlésnek csak a politikai legitimitációja vonható kétségbe, a jogi legitimitációja viszont „nehezen kérdőjelezhető meg”. Szerinte sehová sem vezet, ha a tárgyalófelek megkérdőjelezzik egymás legitimitását:

„Ha ezen az úton haladunk tovább, akkor oda jutunk, hogy senki sem hiteles, mert ha az országgyűlés nem hiteles, akkor nem hiteles a kormány sem,

³¹ Tölgyessy Péter felszólalása 1989. július 27-én, BOZÓKI (főszerk.) II. 648.

³² Tölgyessy Péter, BOZÓKI (főszerk.) II. 649.

³³ Kilényi Géza 1989. július 27-i felszólalásában történeti érvként szó szerint idézte a magyar országgyűlés 1848. évi I. számú határozatát, BOZÓKI (főszerk.) II. 651.

³⁴ Kilényi Géza felszólalása, BOZÓKI (főszerk.) II. 651.

mivel az országgyűlés választotta a kormányt. De – illő tisztelettel – mitől hitelesek az újonnan szerveződő pártok, amelyeket senki sem választott?”³⁵

Az EKA képviselőjében Szabad György válaszában arra emlékeztette az MSZMP küldöttségét, hogy a felek közötti valódi vitakérdés nem a legitimitás megítélése, hanem a tárgyalási témakörök megvitatásának módja. Kiemelte, hogy a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalásoknak nem kell minden tárgykörben jogszabályt alkotnia. Felidézte a három tárgyalófél június 21-i megállapodásának szövegét, mely szerint a tárgyalások célja „a politikai átmenet megvalósítását szolgáló elvek és szabályok meghatározása”. Nem kell tehát mindent szabályozni, van ahol elég csak az elvekben megegyezni. Hangsúlyozta, hogy a köztársasági elnök és az alkotmánybíróság témaköreiben az EKA nem jogszabályalkotásra, hanem elvek kidolgozására áll készen. Történészként nem hagyta ki a lehetőséget, hogy az 1848-as áprilisi törvények kapcsán Kossuth Lajost idézze, aki így értelmezte az akkori helyzetet:

„Mi csak azokat a törvényeket tartottuk akkor megalkothatóknak és megalkotandóknak, amelyeket a leszálló nap erejével kellett megalkotnunk, alapot teremtve annak, hogy majd a felszálló erő, amelyről a népképviselő országa nyilatkozik, erre szabadon építhessen.”³⁶

Végül a felek abban a kompromisszumban állapodtak meg, hogy az államfő, a választási rendszer, valamint a választások időpontjának kérdését kiemelik a munkabizottságok kompetenciájából és azokat közvetlenül politikai (és nem szakértői) kérdésként kezelve, középszintű politikai tárgyaláson vitatják meg.³⁷ A tárgyalófelek legitimitásának kérdése ettől kezdve lekerült a politikai viták napirendjéről.

1989. augusztus végére a tárgyalások jelentősen előrehaladtak, a tárgyalófelek gyakorlatilag újraírták az alkotmányt, kigyomlálva belőle minden olyan utalást, amely az egypárti rendszert védte. A tárgyalások egészében is fordulatot hozott Antall József egyik jelentős felszólalása az EKA vitájában. Itt ugyanis Antall olyan közjogi hagyományt, történeti „hidat” vázolt fel, amelyet korábban senki sem tett meg: ennek eszmei tartópillérei 1848, 1946 és 1989 voltak. Antall úgy érvelt, hogy az 1989-es békés átmenet igazi elődei az 1848-as áprilisi törvények és a köztársasági elnök jogállásáról szóló 1946. évi I. törvény, amely a második világháború utáni rövid korszak „kisalkotmányának” tekintendő. Mindkét törvényhozás az egymással szemben álló világokat képviselő erők erőszakmentes megegyezésén nyugodott, és ebben a tekintetben fontos előképei 1989-nek. Miközben az utcán még az 1956-os forradalom követeléseit és Nagy Imre nevét visszhangozták a rendszerváltás hívei, a tárgyalásokon az intézményépítés szem-

³⁵ BOZÓKI (főszerk.) II. 651.

³⁶ Kossuth Lajost idézi Szabad György 1989. július 27-én, BOZÓKI (főszerk.) II. 652.

³⁷ Lásd ehhez Tölgyessy Péter hozzászólását, 1989. augusztus 3-án, BOZÓKI (főszerk.) III. 63.

pontjából fontosabb történeti ív kezdett teret nyerni, amely 1848, 1946 és 1989 átalakulásainak lényegi hasonlóságaira épített.³⁸

Antall József javaslatát – amely politikailag „rehabilitálta”, sőt az új, demokratikus intézményépítés alapvető hivatkozási pontjának rangjára emelte az 1848. évi III. törvénycikkre épülő 1946. évi I. törvényt³⁹ – magáévá tette az Ellenzéki Kerekasztal, sőt, váratlanul könnyen el tudta fogadni az MSZMP is. Ennek alapján megegyezés született arról, hogy a megszüntetendő Elnöki Tanács helyett az államfői feladatokat az 1946. évi I. törvényben megszabott jogkörrel ideiglenesen az országgyűlés elnöke lássa el. Ez azt jelentette, hogy a köztársasági elnök jogosítványait tekintve viszonylag „gyenge”, szerepe inkább kiegyensúlyozó jellegű, s nem képez önálló hatalmi centrumot. Az elnök kapta a (szimbolikus) főparancsnoki jogkört, az elnöki funkció meghatározásába pedig bekerült, hogy az államfő – az államszervezet demokratikus működése mellett – a nemzet egysége felett is őröködik.⁴⁰ Az MSZMP a kompromisszumot elfogadta – így lehetett Szűrös Mátyás, az országgyűlés elnöke 1989 októberétől a következő év nyaráig az új köztársaság ideiglenes elnöke.

A címerkérdésben még augusztus 23-án zajlott fontos vita az Ellenzéki Kerekasztal tagszervezeteinek képviselői között. A tárgyaló felek azzal szembesültek, hogy ha az egész alkotmány megváltozik, a népköztársasági címer sem maradhat meg. Nem mintha a régi címer akadálya lett volna a szabad választások kiírásának, hanem mert szimbolikusan tarthatatlan lett volna. Antall József felszólalásában arra hívta fel a figyelmet, hogy ezt a kérdést akár népszavazásra is lehetne bocsátani, de ebben az esetben a címerről való döntés több hónapos késedelmet szenvedne, és az új alkotmány mellett még átmenetileg megmaradna a régi címer: „Értsétek meg, hogy mi [...] majdnem egy új alkotmányt kényszerítettünk ki. [...] Egy betű nem maradt majdnem, tényleg. És abban benne maradjon a népköztársasági címer? Hát egy röhej.”⁴¹

Az EKA pártjainak egyik (ekkor még nagyobb) csoportja a Kossuth-címert, a másik csoportja (az ún. történelmi pártok) pedig a koronás címert pártfogolta. Kompromisszumként Antall József azt javasolta, hogy a Kossuth-címer – úgy is, mint az 1956-os forradalom címere – legyen a hivatalos állami címer, de mellette, egyházi ünnepeken és más, történelmi vonatkozású rendezvényeken használni lehessen a koronás címert is. 1989 első felében ugyanis még nem volt kérdéses,

³⁸ Antall József felszólalása az Ellenzéki Kerekasztal 1989. augusztus 29-i ülésén, BOZÓKI (főszerk.) III. 565–568.

³⁹ Lásd erről Antall József több felszólalását, például az 1989. szeptember II-én elmondottakat, BOZÓKI (főszerk.) IV. 312.

⁴⁰ Kalmár Melinda és Révész Béla bevezetője az I/1. számú munkabizottság jegyzőkönyveihez, BOZÓKI (főszerk.) VI. 22.

⁴¹ Antall József felszólalása 1989. augusztus 23-án, BOZÓKI (főszerk.) III. 288.

hogyan az ellenzék döntő többsége a Kossuth-címer mögött áll. Antall maga is így érezte, amikor javaslatát megtette. Szavai szerint:

„A társadalom részére ez egy elfogadható kompromisszumos megoldás, és erre megvan a nemzetközi heraldikai lehetőség is [...] A társadalmat félre fogják vinni a címerkérdéssel. Ez egy manipulációs lehetőség, a koronás címerrel együtt.”⁴²

Antallnak ebben igaza is lett, hiszen az MSZMP csakhamar a nyilvánosság előtt is felvetette a koronás címer választásának lehetőségét mint a magyarság egész történelmét tekintve „heraldikailag hitelesebb” megoldást. Ezzel az állampárt megtörte a Kossuth-címer körül kialakulni látszó, eredetileg konszenzushoz közeli állapotot. A történelmi pártok ekkor már nyilvánosan is egyetértettek a koronás címerrel, így az EKA ebben a kérdésben nem tudott egységes álláspontot kialakítani. A címerkérdésben a végső szót az új parlament mondta ki, amikor a koronás címer mellett tette le a voksát.⁴³

Az MSZMP mindenképp szükségesnek tartotta, hogy szerepeljen a „szocializmus” szó az alkotmányban,⁴⁴ ám az EKA-n belül éles viták folytak erről. Az ellenzékiek többsége el tudta volna fogadni, de Orbán Viktor, a Fidesz főtárgyalója ezt elfogadhatatlan elvi engedménynek tekintette.⁴⁵ Úgy gondolta, hogy semmilyen ideológiai jellegű utalásnak nem lenne szabad szerepelnie az új alkotmányban – még annak preambulumban sem –, mert az a demokráciával ellentétes irányba terjesztheti ki az alkotmány értelmezési lehetőségeit. Mivel azonban az MSZMP ebből jótányit sem engedett, az EKA végül két feltétellel hozzájárult a szocializmus szó szerepeltetéséhez: ha 1. a szocializmus kifejezés csupán az alkotmány preambulumban szerepel és 2. ott is ki van egyensúlyozva a „polgári demokrácia” értékeivel. Torgyán József (FKGP) úgy érvelt, hogy „ezt a szükséges rosszat a preambulumba kell bevinni, mert a preambulumban olyan, mint egy ítéletnek az indokolási része, ami soha nem emelkedik jogerőre.”⁴⁶

A háromoldalú középszintű tárgyalások szeptember 4-i ülésén a felek végül elfogadták, hogy az új alkotmány normaszövegében a következő megfogalmazás szere-

⁴² Antall József felszólalása, BOZÓKI (főszerk.) III. 287.

⁴³ Kőszeg Ferenc (SZDSZ) ellenzéki képviselő a címerkérdésben tett 1990 nyári parlamenti javaslatát – amely összhangban volt Antall József 1989. augusztusi álláspontjával – a többségben lévő jobbközép erők ekkor már fenntartások nélkül leszavazták.

⁴⁴ Az 1949. évi XX. törvény preambulumban ez még így szerepelt: „Az alkotmány, mint a Magyar Népköztársaság alaptörvénye, biztosítja eddigi eredményeinket és további előrehaladásunkat a szocializmus útján.” Lásd. 1949. évi XX. törvény. A Magyar Népköztársaság Alkotmánya (Az 1989. május 10-i módosítás utáni állapot.)

⁴⁵ Vö. Orbán Viktor felszólalása 1989. augusztus 29-én, BOZÓKI (főszerk.) III. 556.

⁴⁶ Torgyán József felszólalása 1989. augusztus 29-én, BOZÓKI (főszerk.) III. 559.

peljen: „A Magyar Köztársaság független, demokratikus jogállam, amelyben a polgári demokrácia és a demokratikus szocializmus értékei egyaránt érvényesülnek.”⁴⁷

Az alkotmánybíróság felállítását az MSZMP mindig is szorgalmazta, aminek az EKA sokáig ellenállt. Az MSZMP javaslata 12 évben kívánta megállapítani a bírói mandátumot azzal, hogy az alkotmánybírák mandátuma hetvenéves korukban megszűnik. A Párt javaslata szerint az AB utólagos normakontrollját csak parlamenti képviselők, frakciók és hivatalos személyek kérhették volna, de ezt a kontrollt az országgyűlés kétharmados többségével felül lehetett volna bírálni. Ezzel szemben az EKA feltételül szabta, hogy az AB eljárását bárki kezdeményezhesse, a bírói testület rendelkezzen a törvények megsemmisítésének jogával, döntéseit viszont az országgyűlés (sem egyszerű, sem minősített többséggel) ne semmisíthesse meg.

Az Ellenzéki Kerekasztal egészen a legutolsó pillanatig – szeptember 15-ig – kívárt az alkotmánybíróság megalkotásához való beleegyezésével, hiszen az volt az álláspontja, hogy előbb egy olyan alkotmányt kell létrehozni, amely védelemre érdemes.⁴⁸ Ahogy Tölgyessy Péter fogalmazott:

„Ragaszkodunk ahhoz, hogy az Alkotmánybíróság csak akkor kerülhessen be az alkotmány szövegébe, ha az alkotmány egészében a felek meg tudnak állapodni. Tehát ha az alkotmány valamennyi kérdésében konszenzusra jutottunk, akkor az utolsó legyen a paragrafusok között, amelyeket rögzítünk, az Alkotmánybíróság.”⁴⁹

A fordulat mindazonáltal már a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások szeptember 15-i középszintű ülésén bekövetkezett, ahol Tölgyessy Péter és Antall József bejelentette, hogy az EKA az általa javasolt tartalommal hozzájárul az AB felállításához, és erre kész a rendelkezésre álló egy-két napon belül normaszöveget is kidolgozni. Antall így érvelt:

„Korábban az Ellenzéki Kerekasztal álláspontja is az Alkotmánybíróság felállítása ellen szólt, illetve nem sürgette az Alkotmánybíróság felállítását az átmeneti időszakban. Azonban azáltal, hogy sikerült a köztársasági elnöki intézmény [...] és a kormányzás kérdésében figyelembe venni a magyar jogi kontinuitás alapján egy olyan konstrukciót, amivel egyet tud érteni [...]”

⁴⁷ Lásd erről Somogyvári István (MSZMP) összefoglalóját a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások középszintű politikai egyeztető bizottságának ülésén, 1989. szeptember II-én, BOZÓKI (főszerk.) IV. 303.

⁴⁸ Például az I/I. számú munkabizottság július 19-i ülésén az EKA delegációja a leghatározottabban elutasította az alkotmánybíróság felállítását, mondván, hogy arra csak az új országgyűlés lehet illetékes. Lásd: „A kerekasztal-tárgyalások kronológiája (1989. január – 1990. április)” in BOZÓKI (főszerk.) V. 666.

⁴⁹ Tölgyessy Péter felszólalása a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások középszintű ülésén, 1989. szeptember 15-én, BOZÓKI (főszerk.) IV. 410.

értve alatta az 1946. évi I-es törvénycikken alapuló köztársasági elnöki intézményt, így indokoltnak tartja, hogy az Alkotmánybíróság ebben az esetben felállításra kerüljön.”⁵⁰

Ezt követő felszólalásában Tölgyessy Péter a '89-es alkotmányozást éppen az 1949. évi XX. törvénnyel (a sztálini alkotmánnyal) állította szembe, amikor így fogalmazott:

„Az volt a véleményünk, hogy az 1949. évi XX-as törvény nem méltó az alkotmánybírósági védelemre. Ez az alkotmány [viszont], amit majdnem teljes befejezéssel sikerült közösen megalkotnunk, ez az alkotmány valóban méltó az alkotmányvédelemre, és így megváltozott a megítélése az Alkotmánybíróságnak, így éppen garanciális elemként jelenik meg. [...] új helyzet állt elő, most egy európai értelemben vett jogállamot véd ez az Alkotmánybíróság. [...] Nagyon kérem az MSZMP delegációját, hogy kíséreljük meg lehetőleg a szöveg szerinti megállapodást.”⁵¹

Mivel a kérést mind az MSZMP, mind a Harmadik Oldal akceptálta, az alkotmánybíróságról szóló törvényt az I/I-es bizottság szakértői gyorsított eljárásban, a szeptember 16–17-i hétvégén megszövegezték, így azt a tárgyaló felek már a szeptember 18-i plenáris ülésen véglegesen el tudták fogadni. Eredetileg 15 főből álló alkotmánybíróságról volt szó, amelynek csak 5 tagját választották meg a parlamenti választások előtt. A testület pedig az új alkotmány kikiáltását követően, már 1989 novemberében létrejött.⁵²

Nem született megegyezés arról, hogy a kollektív államfői testület, az Elnöki Tanács helyébe az 1946. évi I. törvényben meghatározott jogkörrel állítandó köztársasági elnököt ki válassza – a parlament vagy a nép –, illetve mikor kerüljön sor az államfő megválasztására. Az MSZMP és a Harmadik Oldal elfogadta, hogy a köztársasági elnököt – amelyre akkoriban Pozsgay Imre államminiszter, az MSZMP elnökségének tagja volt leginkább esélyes – minél előbb, közvetlenül a nép által válasszák meg. Az Ellenzéki Kerekasztal kezdetben nem kívánt erről a jogintézményről még tárgyalni sem, mert úgy ítélte meg, hogy ez túlmutat az átmenet kérdéskörén. Később azonban úgy foglalt állást, hogy parlamentáris demokráciában az az alkotmányjogilag következetes megoldás, ha a köztársasági elnököt (az 1946. évi I. törvény szellemében) az országgyűlés választja meg. Erre azonban a kimenő országgyűlés nem jogosult, csak az új. Ezért mindaddig, amíg

⁵⁰ Antall József felszólalása a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások középszintű ülésén, 1989. szeptember 15-én, BOZÓKI (főszerk.) IV. 413.

⁵¹ Tölgyessy Péter felszólalása, BOZÓKI (főszerk.) IV. 413–414.

⁵² A felek tárgyalták az Állami Számvevőszék jogállását is, hiszen a testület hivatalosan már 1989 őszén létrejött, de elnökét csak az új országgyűlés választotta meg. Munkabizottsági szinten megállapodás született az állampolgári jogok országgyűlési biztosáról (ombudsman), de az ezt szabályzó törvényt csak jóval később, 1993-ban hozták meg.

az újonnan összeülő országgyűlés megválasztja a köztársasági elnököt, a régi parlament házelnökét kell ideiglenes köztársasági elnöknek tekinteni.

Az alapvető kiinduló egyetértés ellenére ebben a kérdésben 1989 augusztusára kettészakadt a Kerekasztal: öt szervezet (BZSBT, FKGP, KDNP, MDF, MNP) hajlott arra, hogy a köztársasági elnököt első alkalommal, kivételesen, mégis közvetlenül a nép válassza meg, velük szemben négy szervezet (Fidesz, FSZDL, MSZDP, SZDSZ) a prezidencializmus veszélyeire hivatkozva – beleértve a szabad parlamenti választások potenciális veszélyeztetését is – elutasította a javaslatot.

Abban sem jutottak egyetértésre a felek, hogy a köztársasági elnök megválasztására a szabad parlamenti választások előtt vagy után kerüljön sor. Az Ellenzéki Kerekasztal ebben a kérdésben halogatta az állásfoglalást, hólabdaként görgetve tovább maga előtt a kérdést az újabb és újabb megbeszélésekre. Így ment ez egészen 1989. szeptember 18-ig, a tárgyalások lényegi szakaszát lezáró fordulóig, a „színvállás napjáig”.⁵³

A pártok működésének jogi szabályozásával a I/2. számú munkabizottság foglalkozott. A felek megállapodtak abban, hogy pártoknak tekintendők mindazon szervezetek, amelyek bejegyzett tagsággal rendelkeznek, és amelyek bejegyzésükkor alávetik magukat a pártok működéséről és gazdálkodásáról szóló törvény feltételeinek. Elvágva minden további vitát arról, hogy csak pártok indulhatnak-e a választásokon, a felek megállapodtak abban, hogy az a szervezet, amely elindul a választásokon, a párttörvény hatálya alá esik. Az Ellenzéki Kerekasztal, abból kiindulva, hogy a többpártrendszer ne kerüljön többre az adófizetőknek, mint az egypártrendszer, azt javasolta, hogy az MSZMP számoljon el a vagyonával, és – az esélyegyenlőség szellemében – ebből a vagyonból biztosítsa az újonnan alakult pártok működési feltételeit. A tárgyalások azonban e ponton megfeneklettek, mert az MSZMP elzárkózott mindettől.

Hasonlóan elzárkózó magatartást tanúsított az állampárt abban a kérdésben, hogy törvény mondja ki a pártok munkahelyi szerveződésének tilalmát. Mivel a pártok közül gyakorlatilag csak az MSZMP volt jelen a munkahelyeken, ez azt jelentette, hogy egyoldalú előnyt kíván magának biztosítani a parlamenti választások előtt.

Az I/3. számú munkabizottság sikerrel fejezte be működését, mert hosszú viták után megegyezés született a választójogi törvényről. A magyar választási rendszert – amely kétszavazatos, kétfordulós jellegű, a megyei listás, az egyéni és az országos kompenzációs lista rendszerét kombináló elgondolás – bonyolultsága miatt sokan a Rubik-kockához hasonlították. Ezzel együtt tény, hogy az ott megalkotott választási rendszer az azóta eltelt időben viszonylag jól működött, egyszerre teljesítve a részvétel, a reprezentativitás és a kormányozhatóság kritériumait.

⁵³ Az I/1. számú munkabizottság valamennyi dokumentuma megtalálható a fennebb idézett kötetben, amelyet Kalmár Melinda és Révész Béla szerkesztett, lásd BOZÓKI (főszerk.) VI. 19–170.

Hasonló sikerrel végződtek a I/4. számú munkabizottság tárgyalásai, amelyeken megváltoztatták a diktatúra büntetőjogi és büntetőeljárás-jogi szabályait. A nyilvánosság kérdésének megoldása azonban nem sikerült: az ezzel megbízott I/5. számú munkabizottság kidolgozott egy elgondolást a pártatlan tájékoztatást felügyelő bizottság létrehozására, ez azonban személyi okok miatt megbukott, mert a bizottságnak nem sikerült olyan öt, politikailag „minden gyanú felett álló” állampolgárt találnia, akiket valamennyi részt vevő politikai erő elfogadott volna. A munkabizottságnak egyszerre kellett aktuális ügyekkel – magának a Nemzeti Kerekasztalnak a nyilvánosságával – és törvény-előkészítéssel, az informatikai törvény alapelveinek elfogadásával foglalkoznia, ezért nem tudott hosszabb távra érvényes megállapodásokra jutni. Ennek egyik oka a közmédiá már akkor is kényes volta lehetett, következménye pedig az 1991–1995 között „tomboló” médiaháború lett.⁵⁴

Végül az utolsó, az I/6-os munkabizottság a békés átmenet garanciáit kívánta megalkotni, pontosabban az erőszakos megoldásokat kizáró jogi garanciák megteremtésére fordította figyelmét. Ez a bizottság csak félsikert ért el, mert míg katonai és rendőri kérdésekben számos kompromisszumra jutott, néhány alapvető kérdésben végig fennmaradt a nézeteltérés. Az MSZMP delegációja nem fogadta el, hogy a polgári engedetlenség ne tartozzék az erőszak fogalmi körébe, továbbá nem fogadta el az Ellenzéki Kerekasztalnak azt a követelését, hogy a Munkásőrséget – amelyet a Párt saját, felfegyverzett alakulataként 1956 végén hozták létre – azonnal és jogutód nélkül oszlassák fel. Ez utóbbi kérdés megjárta a tárgyalások középszintjét is, de az MSZMP ellenállt a paramilitáris egység azonnali, jogutód nélküli feloszlata ellenzéki követelésének.

Az Ellenzéki Kerekasztal pártjai a fenti nézetkülönbségek politikai súlyát különbözőképp ítélték meg. A Kerekasztalon belüli „ötök” (BZSBT, FKGP, KDNP, MDF, MNP) úgy vélekedtek, hogy nem szabad kockáztatni az elért eredményeket, s azok bebiztosítása érdekében a további fontos kérdésekben fennálló nézetkülönbségek ellenére is alá kell írni a megállapodást. Úgy vélték, a nyitva hagyott kérdésekben később, a tárgyalások újabb fordulójában még megállapodást lehet elérni. Velük szemben a „négyek” (Fidesz, FSZDL, MSZDP, SZDSZ) úgy vélték, hogy mindaddig nincsenek politikai garanciák, amíg 1. fennmarad a Munkásőrség, 2. a köztársasági elnök választása megelőzi a parlamenti választásokat, 3. az MSZMP nem számol el a vagyonával, és 4. nem vonul ki a munkahelyekről. Hosszú manőverezés után⁵⁵ egészen a szeptember 18-i plenáris ülésig fenn lehetett tartani az EKA látszategységét. A szociáldemokrata párt végül úgy döntött, hogy a megállapodást csak a köztársasági elnök megválasztására vonatkozó passzus kivételével írja alá, a Liga pedig – mint megfigyelő – tartózkodott az alá-

⁵⁴ A médiaháborúról lásd BAJOMI-LÁZÁR Péter: *A magyarországi médiaháború* (Budapest: Új Mandátum 2001).

⁵⁵ Erről lásd különösen az Ellenzéki Kerekasztal 1989. szeptember 15-i ülésén kialakult éles vitát BOZÓKI (főszerk.) IV. 336–398.

írástól. Az SZDSZ és a Fidesz volt az a két szervezet, amely továbbra is elutasította a megállapodás aláírását, de vétőjogukról lemondva nem akadályozták meg a többi szervezetet abban, hogy az Ellenzéki Kerekasztal nevében aláírják azt.

1989. szeptember 18-a így az átmenet tárgyalásos szakaszának lezárását jelentette.⁵⁶ Az ezt követő időszakot az elért eredmények becikkelyezése, a köztársaság kikiáltása, a népszavazási kampány és a pártok kiéleződő versenye (pártkongresszusok, névváltoztatások, vezetőség-választások) jellemezték.

A HARMADIK KÖZTÁRSASÁG KIKIÁLTÁSA

1989 nyarának legfőbb politikai eseménye a Nemzeti Kerekasztal tárgyalássorozata volt. Az állampolgárok azonban csak keveset tudtak a tárgyalásokról, nem tudták, mi zajlik a parlamenti tanácskozótermekben. A tárgyalófelek a kiinduló megállapodásban rögzítették, hogy a tárgyalások plenáris ülései nyilvánosak, munkabizottsági megbeszélései viszont zártak. Az érdemi tárgyalások a munkabizottságokban és a tárgyalások középszintjén zajlottak, s a középszintre a sajtó képviselőit – az MSZMP és az Ellenzéki Kerekasztal eltérő nyilvánosság-felfogásából adódó viták miatt – egészen 1989. augusztus végéig nem engedték be.

Ezzel egy időben azonban más események kerültek a hazai politika homlokterébe. Ezek közül a legfontosabb George Bush amerikai elnök júliusi látogatása volt, hiszen Bush a szovjet blokk országai közül csupán Lengyelországot és Magyarországot kereste fel. Július végén és augusztus elején került sor az ellenzék képviselő-visszahívási akcióinak eredményeként megüresedett választókerületekben az időközi választásokra, ahol az ellenzék pártjai által támogatott MDF-jelöltek⁵⁷ több mint negyven év után, első szabadon választott képviselőkként, biztos győzelmet arattak. Ezek az események komolyan elgondolkottatták az MSZMP vezetését és tárgyalóküldöttségét, és megingatták őket abban a hitükben, hogy a parlamenti választásokból győztesként kerülhetnek ki.

Augusztus elején már 200 keletnémet állampolgár tartózkodott az NSZK budapesti nagykövetségén beutazási engedélyre várva. Minden héten több ezer, majd több tízezer keletnémet „turista” érkezett Magyarországra abban a reményben, hogy innen mielőbb nyugatra távozhat. Egyre inkább tarthatatlanná vált a helyzet az NSZK varsói és prágai nagykövetségén is. A hónap közepéig több mint ezer keletnémet állampolgár szökött át a zöldhatáron Ausztriába, augusztus 19-én, a Sopron közelében rendezett páneurópai piknik keretében ideiglenesen megnyitott határon pedig további háromszáz személy. A Reuters brit hír-

⁵⁶ A Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások plenáris ülése 1989. szeptember 18-án, BOZÓKI (főszerk.) IV. 492–520.

⁵⁷ Roszik Gábor, Raffay Ernő és Debreczeni József.

ügynökség jelentése szerint a határon átszököttek száma augusztus végéig összesen hatezerre emelkedett. Az NDK-ba visszatérni nem kívánó keletnémet menekültek száma ekkorra már annyira felduzzadt, hogy úttörőtáborokban, menekülttáborokban helyezték el őket. Ugyancsak augusztusban a Szovjetunió Gorbacsov vezette kommunista pártja és kormánya hivatalosan elnézést kért a Varsói Szerződés csapatainak 1968. augusztusi csehszlovákiai bevonulásáért, egyértelművé téve ezzel, hogy a környező országok kormányait, reformereit és ellenzéki mozgalmait félelemben tartó Brezsnyev-doktrína halott. A gorbacsovi vezetés világossá tette, hogy szovjet katonai beavatkozástól nem kell tartani, mostantól minden ország „a maga útját járja”.

Ezen felbátorodva a keletnémet menekültek ügyében intenzív diplomáciai manőverekbe bonyolódó Németh-kormány – a nyugatnémetekkel való egyeztetés után – elszánta magát a cselekvésre, és szeptember 10-én a Németh-kormány bejelentette, hogy a keletnémetek Ausztria felé szabadon eltávozhatnak az országból. A következő három napban 12 ezren éltek ezzel a lehetőséggel. A keletnémet Honncker-vezetés a nemzetközi jog megsértésével vádolta Magyarországot, amit a Németh-kormány nyilatkozatban utasított vissza. A menekültkérdés egyúttal a Szovjetunió türelmének tesztje volt, amelyben kiderült: a magyar rendszerváltás ügye kizárólag – vagy legalábbis elsődlegesen – a hazai politikai csoportok kezében van.

A Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások megállapodásainak szeptember 18-i aláírását követően az MSZMP közelgő kongresszusa felé fordult a közfigyelem. A rendkívüli kongresszus 1989. október 6-án kezdett ülésezni, és a küldöttek a második napon, október 7-én jutottak arra a döntésre, hogy az állampárt feloszlatja önmagát, és új párttá – a Magyar Szocialista Párttá – alakul át. Az MSZMP volt az első a kelet-közép-európai kommunista pártok sorában, amely ezt a nagy jelentőségű döntést meghozta. Példáját később követte a lengyel, a cseh, a bolgár, a román és a keletnémet párt is. Az új párt rögtön megkezdte első kongresszusát, amelyen határoztak arról, hogy a volt MSZMP-tagság nem jelent automatikus tagságot az új szervezetben – abba tehát újonnan be kellett lépni –, viszont az állampárt vagyona tekintetében az MSZP jogutódnak tekinti önmagát. Keserű iróniával jegyezték meg a az MSZMP életben tartásán munkálkodó kommunista politikusok,⁵⁸ hogy az osztozkodásnál nekik jutott Marx, az MSZP-nek pedig a tőke.

A kongresszus az új párt elnökévé Nyers Rezsőt választotta, aki első beszédében hitet tett a pártok munkahelyi szervezkedésének szükségessége mellett. Tekintettel arra, hogy ekkor már megindult az ezt megszüntetni kívánó népszavazási kampány, Nyers Rezső nagy támogatottságot élvező állásfoglalása továbbra is megkérdőjelezhetővé tette az átalakult párt demokratikus elkötelezettségét nemcsak az ellenzéki pártvezetők, de a közvélemény szemében is. A kongresszus október 23-a „nemzeti emléknappá” nyilvánítását javasolta a parlamentnek,

⁵⁸ Közéjük tartozott Grósz Károly, Berecz János, Udvarhelyi László és Thürmer Gyula.

megegyeztetette Pozsgay Imrét a párt köztársasági elnökjelöltjeként, és ígéretet tett arra, hogy az új párt elszámol majd a vagyonával is. Az új alapszabály megszüntette a bolsevik típusú pártokra jellemző merev párthierarchiát, az ún. demokratikus centralizmust.⁵⁹ Mint hónapokkal később kiderült: az új pártba – noha elődjének 700 ezer tagja volt – mindössze harminc ezren léptek be. 1989 októberében már valószínűsíthető volt, hogy az utódpárt elveszíti majd a választásokat.

A Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások eredményeként létrejött megállapodást a kormány ígéretéhez híven betervezte, a rendszerváltást megelőző utolsó parlament október folyamán megvitatta és – kisebb módosításokkal – jóváhagyta. 1989 októberében a sarkalatos törvények becikkelyezésével átfogó alkotmányozásra került sor Magyarországon. Ennek révén a korábbi „népköztársaság” helyébe az országgyűlés a parlamentáris jellegű, köztársasági államformával rendelkező polgári demokrácia jogállami kereteit szavazta meg.

1989. október 17-20. között tartott ülészakán az országgyűlés elfogadta a pártok működéséről, gazdálkodásáról, a képviselőválasztásról, az Elnöki Tanács megszüntetéséről, a köztársasági elnök választásáról és „az 1956-os népfelkeléssel összefüggő ítéletek” orvoslásáról szóló törvényeket. (A büntetőtörvénykönyv és a büntetőeljárás törvény módosítását az országgyűlés már a szeptember 27-i ülésén elfogadta.) Kimondták, hogy Magyarország parlamentáris köztársaság, független demokratikus jogállam, amelyben „a polgári demokrácia és a demokratikus szocializmus elvei egyaránt érvényesülnek”. A kormány javaslatára az országgyűlés úgy döntött, hogy a munkahelyeken – szemben az MSZP kongresszusi határozatával – nem szerveződhetnek pártok. Ideiglenes köztársasági elnökké választották az országgyűlés elnökét (Szűrös Mátyást), és jogutód nélkül fölöslatták a Munkásörséget.

1989-ben első ízben ünnepelhette szabadon az ország október 23-át, az 1956-os forradalom kitörésének napját. Igaz, a parlament e napot még nem nyilvánította nemzeti ünneppé, de a Németh-kormány úgy döntött, hogy erre a napra időzíti a Harmadik Köztársaság megszületésének bejelentését. A módosított alkotmányt a parlament elfogadta, a pártállam jogilag megszűnt, a parlamenti képviselők többsége nem lépett át az MSZP-be. Ebben a sajátos politikai vákuumhelyzetben, félúton diktatúra és demokrácia között – az előbbitől már alkotmányos módon megszabadulva, de még a demokráciát megteremtő szabad parlamenti választások előtt – az ünneplés féloldalasra sikerült. Déli 12-kor Szűrös Mátyás, a parlament elnöke – aki ettől a naptól 1990 májusáig ideiglenes köztársasági elnök lett – az országgház erkélyéről kikiáltotta a köztársaságot a Kossuth téren éljenző tömeg előtt. A jó hangulat azonban néhány percre megfagyott, amikor beszédében Szűrös a Szovjetunióval való baráti kapcsolatokat hangsúlyozta: a tömeg füttyszóval, zúgással adott hangot nemtetszésének.

⁵⁹ Vö. BIHARI Mihály: *Demokratikus út a szabadsághoz* (Budapest: Gondolat 1990).

A társadalmi félelmek múltóban voltak, megkezdődött a demokratikus átmenet utolsó – inkább a pártok közötti versengést és kampányt hangsúlyozó – antikommunista korszaka. Bő két héttel az után, hogy Magyarországon kikiáltották a köztársaságot, hazánk kikerült a nemzetközi érdeklődés fókuszából. Novemberben leomlott a berlini fal, Bulgáriában elmozdították Todor Zsivkovot, és Csehszlovákiában megkezdődött a bársonyos forradalom.

Magyarországon 1989. október 23-án este százezer ember gyűlt össze ismét a Kossuth téren, a televízión keresztül pedig milliók figyelték otthonaikban, hogy egykori 56-osok, Fónay Jenő, Rácz Sándor, Obersovszky Gyula, Wittner Mária és Krassó György beszédekben emlékeztek meg a forradalomról és a megtorlások áldozatairól. Az 1989-es nyári–őszai alkotmányos forradalommal a március 15-i tüntetés legtöbb követelése megvalósult. „Soha többé kommunizmust!” – kiáltotta búcsúzóul az összegyűlt tömeg.

A PETÍCIÓS KAMPÁNY ÉS A NÉPSZAVAZÁS

Azon politikai csoportok képviselői, akik 1989 szeptembere után a tárgyalások folytatásában reménykedtek, úgy gondolták, hogy a néhány megoldatlanul maradt kérdés miatt nincs ok megtagadni az eddig kialakított konszenzus aláírását. Ebbe a csoportba tartozott a Bajcsy-Zsilinszky Endre Baráti Társaság, a Független Kisgazdapárt, a Kereszténydemokrata Néppárt, a Magyar Demokrata Fórum és a Magyar Néppárt. Azok viszont, akik valószínűtlennek tartották a tárgyalások folytatását, úgy vélték, hogy a demokratikus átmenet nem garantált mindaddig, amíg valamennyi sarkalatos kérdés nincs megoldva, ezért népszavazást javasoltak a nyitva maradt kérdések eldöntésére. Ide tartozott a Fial Demokraták Szövetsége, a Független Szakszervezetek Demokratikus Ligája és a Szabad Demokraták Szövetsége. Különutas politikát követett a Magyarországi Szociáldemokrata Párt, amely a megállapodást csak a köztársasági elnök megválasztásával kapcsolatos kitétel kivételével írta alá.

Amikor azonban a megállapodás aláírásakor, illetve alá nem írásakor Tölgyessy Péter, az SZDSZ képviselője népszavazást követelt, még egyáltalán nem volt biztos, hogy a népszavazásra vagy annak kezdeményezésére valóban sor kerül. Az SZDSZ akkor még viszonylag kicsi, kevesek által ismert szervezetnek tűnt egy ilyen kampány sikeres lebonyolításához, de mindazoknak, akik hivatalból kezdeményezhették volna a népszavazást, nem állt szándékukban ezt megtenni. A kérdés csak szeptember 24-én, az SZDSZ soproni gyűlésén dőlt el, amikor a küldöttek lelkes hangulatban egyértelművé tették: a bejelentésnek érvényt kell szerezni, és el kell indítani az aláírásgyűjtési kampányt.

A népszavazásra bocsátott négy kérdés így hangzott: 1. Kivonuljon-e az MSZMP a munkahelyekről? 2. Elszámoljon-e az MSZMP a vagyonáról? 3. Fel-

oszlássák-e a Munkásórséget? 4. Csak a szabad választások után kerüljön-e sor a köztársasági elnök megválasztására? A kérdések kigondolói eredetileg szerettek volna egy ötödik kérdést is feltenni: a közszolgálati rádió és televízió pártatlanságának garanciáiról. Ez azonban olyan bonyolult problémának bizonyult, amelyet nem lehetett egyetlen eldöntendő kérdésként megfogalmazni – így letettek róla.

A népszavazási kezdeményezéshez – miként arra már Kövér László szeptember 18-i nyilatkozatából számítani lehetett – csatlakozott a másik alá nem író párt, a Fidesz is. Noha a fiatalokból álló párt az SZDSZ-nél kevésbé vett részt az aláíró ívek gyűjtésében, akcióival olyan hangulatot teremtett, amelyben egyre többen és többen álltak a kezdeményezők mögé. Szeptember 29. és október 2. között például – „a fegyveres erők napja” alkalmából – a Fidesz megszerezte tüntetéseket rendezett a Munkásórség ellen. Az aláírásgyűjtés váratlanul jól haladt, mindazok, akik az elején reménytelennek ítélték az akciót, tévedtek. Mintha az emberek most először valóban elhitték volna, hogy maguk is tehetnek valamit a rendszerváltásért; hosszú sorokban álltak azért, hogy fölírassák a nevüket az ívre. Szeptember 25. és október 13. között főként szabaddemokrata aktivisták 67 ezer aláírást gyűjtöttek, ami az akkori szabályok szerint már elég volt ahhoz, hogy az országgyűlés fontolóra vegye népszavazás kiírását. Az aláírások azonban ezután is napról napra szaporodtak az íveken. Az aláírásgyűjtés nem várt sikere kihatott a politikai élet többi szereplőjére is. Az a Magyarországi Szociáldemokrata Párt, amelynek képviselője a szeptember 18-i megállapodást éppen a köztársasági elnökre vonatkozó passzus kivételével írta csak alá, maga is csatlakozott a népszavazást követelő petíciós kampányhoz. Még érdekesebb volt a Független Kisgazdapárt esete, ők ugyanis teljes egészében aláírták a megállapodást, amelyet azonban radikális tagságuk nem nézett jó szemmel, és azt a kommunistákkal való lepaktálásként értelmezte. A pártvezetésnek volt ereje szembenézni ezzel a kritikával, és – saját korábbi politikájával is részben szembefordulva – csatlakozott az aláírásgyűjtő kampányhoz.

A kezdeményezés sikere hatott a Németh Miklós vezette kormányra is, amely – az állampárt átalakulási kongresszusának határozatával szemben – váratlanul a pártszervezetek munkahelyekről történő kitiltása és a Munkásórség feloszlátása mellett döntött (holott néhány nappal azelőtt még maga is a Munkásórség hadseregbe integrálását tervezte). Egyúttal a kormány intézkedett arról is, hogy a Munkásórség tagjaitól bevonják a fegyvereket. Az aláírásgyűjtés sikere tehát jó alkalmat teremtett a Németh-kormánynak arra, hogy demonstrálja az MSZP-től való viszonylagos függetlenségét, elszakadjon az állampárt jogutódjától, és egyúttal – mintegy elébe vágva a népszavazás döntésének – előre igyekezzen elvenni annak politikai életét. Ekkoriban mondogatták kormánykörökben, hogy a népszavazásra igazából nincs is szükség, hiszen annak kérdéseit a kormány nagyrészt már saját hatáskörben eldöntötte. A folyamatot azonban ekkor már a petíciós kampány kezdeményezői sem állíthatták le, hiszen az összegyűlt aláírások őket is

kötelezték kezdeményezésük végigvitelére. Mire a sarkalatos törvényeket elfogadó országgyűlés – amely a köztársaság kikiáltása előtti utolsó országgyűlés volt – október 17-én összeült, Szűrös Máttyás házelnök asztalán már ott volt a radikális ellenzéki pártok által összegyűjtött aláírástömeg, amely kötelezővé tette a népszavazás kiírását.

A politizáló közvéleményt leginkább a köztársasági elnök megválasztásával kapcsolatos kérdés osztotta meg. A négyigenes népszavazást elsőként kezdeményező SZDSZ igyekezett mindent megtenni azért, hogy 42 év után ne kerülhesen pártállami múltú elnök a köztársasági elnöki székbe (ráadásul a szabad választások előtt). A népszavazást támogató pártok úgy vélték, még ha az államfő jogkörét a Nemzeti Kerekasztal-tárgyalásokon viszonylag szűkre szabták is, nem szerencsés, ha a magyar demokráciamodellel eltér a parlamentarizmus modelljétől. Nem akarták, hogy a közvetlenül választott elnök még az első szabad parlamenti választások előtt arra hivatkozhat: erősebb legitimitással bír, mint a választások eredményeként felállításra kerülő felelős kormány.

A kezdeményezés nehéz helyzetbe hozta az ellenzék akkori legnagyobb pártját, a Magyar Demokrata Fórumot, mert az úgy vélte, lojálisnak kell maradnia a szeptember 18-i megállapodásban foglaltakhoz, hiszen ellenkező esetben az MSZP is felmondhatja a megállapodást. Akkor pedig *ad absurdum* az is bekövetkezhet, hogy nem terjeszti be az országgyűlésnek a sarkalatos törvényeket. Ráadásul az MDF első elnöke, Bíró Zoltán, az 1987-es lakiteleki találkozó óta a Pozsgay Imrével való szoros együttműködés sikerében bízott, és úgy vélte, ez a „nemzeti baloldali” út lesz az alapja az MDF és az MSZP későbbi együttműködésének. Végül az MDF október 20. és 22. között üléselő második országos gyűlése felemás határozatot hozott: egyfelől a küldöttek nemtetszéssel fogadták az SZDSZ és szövetségesei által elindított népszavazási kezdeményezést, másfelől azonban igyekeztek mindent megtenni azért, hogy elhárítsák maguktól a kommunistabarátság vádját. Ennek érdekében Für Lajost, az MDF egyik alapítóját indították el köztársasági elnökjelöltként Pozsgay Imrével szemben. Ennél is fontosabb döntésük volt, hogy a kerekasztal-tárgyalások idején ismertté vált Antall Józseffel váltották fel a korábbi MSZMP-tag Bíró Zoltánt a pártelnöki székben.

Az 1989. november 26-ra kiírt népszavazással kapcsolatban hosszas vita után az MDF elnöksége úgy döntött, hogy sem a „négyigenes” SZDSZ–Fidesz–FKGP–MSZDP-kiskoalícióhoz, sem a „három igent és egy nemet” javasló MSZP-hez, sem a „négy nemet” javasló MSZMP-hez nem csatlakozik, hanem a választókat a népszavazás bojkottjára szólítja fel. A bojkott azonban – amelyet a televízióban Csengey Dénes (MDF) igyekezett népszerűsíteni – az MDF szempontjából nem bizonyult jó húzásnak, mert a rendszerváltás legdinamikusabb szakaszában úgy tüntette fel a pártot, mint a folyamatok lassítóját, és mint aki nem híve annak a jelszónak, hogy „Döntsön a nép!”.

Novemberre már egészen más volt a nemzetközi politikai atmoszféra, mint a népszavazásra való aláírásgyűjtés szeptember végi kezdeményezésének idején. A lipcsei, majd berlini, több százezres tiltakozások hatására november 9-én este „leomlott” a berlini fal. A fal tetején pezsgővel ünneplő kelet-berliniek látványa bejárta a világsajtót és vizuálisan is megragadhatóvá, szimbolikusan visszavonhatatlanná tette a kommunizmus európai bukását. Azokban a napokban megbuktatták Todor Zsivkov rendszerét is Bulgáriában, ahol szintén demokratizálási folyamat vette kezdetét.⁶⁰ Minderre a csehszlovákiai bársonyos forradalom tette föl a koronát, amelynek leglátványosabb eseményei – a prágai Vencel téri tüntetések, Alexander Dubček és Václav Havel megjelenése az ünneplő tömegben, valamint a csehszlovák kommunista kormányzat összeomlása – éppen a magyar népszavazás napját megelőző hétre estek.⁶¹

A magyar népszavazási kampány utolsó két hetét Magyarországon négy évtizede nem tapasztalt sodrású politikai aktivitás, hirdetésáradat jellemezte. Ekkor jelent meg először az ország történetében a profi televíziós kampány, s a „kiskoalíciós” pártok tévéklipjei – amelyekben művészek, neves közéleti személyiségek propagálták a „négy igen” álláspontját – nagy hatást gyakoroltak a választókra. Az antikommunizmus mellett egyre élesebbé vált a két vezető ellenzéki párt, az MDF és az SZDSZ közötti rivalizálás. Az MDF-nek arra a felszólítására, hogy „Nem megyünk el, nem szavazunk!”, a következő SZDSZ-es szlogen jött: „Aki otthon marad, a múltra szavaz!”

A népszavazáson a legnagyobb ellenzéki párt bojkottfelhívása ellenére a választásra jogosult állampolgárok 58 százaléka jelent meg, így az érvényesnek bizonyult. A négy kérdés közül háromban – Párt vagyonszámolása, a pártok munkahelyekről való kivonulása és a Munkásárság megszüntetése ügyében – 95 százalékos többséget kapott az „igen”, s ezzel láthatóvá vált, hogy az országban a régi kommunista politika támogatottsága nem haladja meg az 5 százalékot. A negyedik kérdésben azonban – amely azt firtatta, hogy csak a parlamenti választások után kerüljön-e sor a köztársasági elnök megválasztására – a 4,2 millió összes szavazat közül mindössze hatezer (!) szavazat döntött az „igen” mellett. (Az „igen” szavazatok aránya 50,07 százalék, a „nem” szavazatok aránya 49,94 százalék volt.)⁶² Ezzel az átmenet utolsó MSZMP-s forgatókönyve is végleg megghiúsult, s a népszavazás másnapján adott sajtótájékoztatóján Pozsgay Imre elismerte vereségét.

⁶⁰ A bolgár rendszerváltásról lásd Ralitsa PEEVA: „A bolgár kerekasztal-tárgyalások összehasonlító szempontból” in BOZÓKI (főszerk.) VII. 744–766.

⁶¹ A csehszlovákiai bársonyos forradalomról lásd például Zdenek KAVAN – Bernard WHEATON: *The Velvet Revolution: Czechoslovakia, 1988-91* (Boulder: Westview Press 1992); John K. GLENN: „Kerekasztal-tárgyalások és demokratizálódás Lengyelországban és Csehszlovákiában” in BOZÓKI (főszerk.) VII. 712–730.

⁶² A „négyigenes” népszavazás történetét bővebben lásd BABUS Endre: „Népszavazás – 1989” in KURTÁN [et al.] (szerk.) 209–215.

EPILOGUS

A demokráciába való békés politikai átmenet sikere szempontjából az ellenzék megosztottsága nem volt szerencsétlen. Az 1989. szeptember 18-i aláírás garanciát jelentett arra, hogy az elért megállapodások nem válnak semmivé, s még októberben megszülethettek a sarkalatos törvények és az új alkotmány nyomán a Harmadik Köztársaság. Az alá írás, az abból fakadó népszavazási kezdeményezés, majd a november 26-i népszavazás sikere viszont lehetővé tette, hogy a magyar ellenzék ne kényszerüljön bele egy ideiglenes paktumba a régi rendszer vezetőivel, amely lelassította volna az átalakulási folyamatot.⁶³ A magyar politikai átmenet sajátossága az volt, hogy a lehetőségek határáig tárgyalásos úton zajlott, de nem rekedt meg ezen a ponton, hanem a népszavazás révén a társadalom zárhatta le a múltat.

1989 decemberében eldőlt a régió utolsó „dominója” is: a romániai forradalom megbuktatta a Ceaușescu-rendszert. 1989. december 24-én sok tízezer ember vett részt a budapesti Hősök terén rendezett éjféλι misén, ahol a résztvevők kifejezheték szolidaritásukat a romániai forradalommal. Mind a belső, mind a külső akadályok elhárultak tehát, és az ország népe – csaknem negyvenöt évvel az utolsó valóban szabad választások után – 1990. március 25-én ismét szabadon és demokratikusan választhatott. Ha a résztvevők nem is „csináltak forradalmat”, mégis eljuttottak oda, hogy a diktatórikus rendszert demokratikus váltotta fel. A „jogállami forradalom” ugyan előtérbe helyezte a jogbiztonságot az igazságtétellel szemben, s ezáltal kevésbé tette átélhetővé a tömegek számára a szakítást, ám a régi és új rend közötti történelmi cezúrát így is félreérthetetlen pontossággal kijelölte.

A választások eredményeként Antall József, az MDF elnöke kapott felhatalmazást az új kormány megalakítására. Úgy döntött, hogy nem a választásokon második helyen végzett SZDSZ-szel alakít nagykoalíciót, hanem az MDF-hez történetileg közelebb álló, kisebb jobbközép erőkkel (FKGP, KDNP) alakít ideológiai koalíciót. Az első szabadon választott parlamentben az ellenzékét az SZDSZ, az MSZP és a Fidesz alkotta.

Antall hamar felismerte, hogy még a Németh-kormány által kezdeményezett nagyszámú kétharmados törvény lehetetlenné teszi a demokratikus kormányzást, hiszen a kétharmados törvények gyakorlatilag az ellenzék jóváhagyásához kötnék a törvényalkotást. Felelős kormányzásról viszont csak akkor lehet szó, ha a megválasztott többség akár az előző kormány politikájával ellentétes politikát is folytathat. Ezért még az új parlament megalakulása előtt, az MDF elnökeként, tárgyalásokat kezdeményezett a legnagyobb ellenzéki párt, az SZDSZ vezetőivel. Az 1990. április 29-én Antall József, Balsai István, Kónya Imre, Kutrucz Katalin, Sa-

⁶³ Lengyelországban lassította az átalakulás folyamatát, hogy az ellenzékéből jött új miniszterelnök (Tadeusz Mazowiecki) politikai „társbérletbe” kényszerült a volt kommunista pártfőtitkár (Wojciech Jaruzelski), aki 1989 nyarától másfél évig töltötte be a köztársasági elnöki pozíciót.

lamon László (MDF), valamint Kis János, Tölgyessy Péter és Pető Iván (SZDSZ) által aláírt dokumentum csökkentette a kétharmados törvények számát, megállapította, hogy „a Magyar Köztársaság független, demokratikus jogállam” – azaz kivette az alkotmányból mind a demokratikus szocializmusra, mind az annak ellensúlyozásaként szerepeltetett polgári demokráciára való utalást a normaszövegből.

Az MDF–SZDSZ megállapodás az 1946. évi I. törvény szerint helyreállította a köztársasági elnök eredeti státuszát (amelyet 1990 márciusában egy képviselői indítványra még a régi parlament megváltoztatott). A megállapodás résztvevői egyértelművé tették, hogy a köztársasági elnököt a tisztán parlamentáris rendszerekben szokásos módon az országgyűlés választja.⁶⁴ A megegyezés az elnök személyére is kiterjedt: az MDF a kétharmados törvények csökkentéséért cserében hozzájárult ahhoz, hogy Göncz Árpád író, a Magyar PEN Club akkori elnöke, az SZDSZ Országos Tanácsának tagja legyen a Harmadik Köztársaság első elnöke.⁶⁵ A megállapodás ugyancsak egyértelművé tette, hogy a miniszterek közvetlenül a miniszterelnöknek tartoznak felelősséggel.

Az új parlament végül biztos többséggel elfogadta az alkotmányt részlegesen módosító 1990. évi XL. törvényt, amelynek eredményeként létrejött „egy liberális, a német és az angolszász közjogi rendszert a magyar hagyományokkal ötvöző alaptörvény”.⁶⁶ Az MSZMP hatalom-átmentő törekvéseit megtestesítő alkotmányos intézmények (köztársasági elnök, alkotmánybíróság) az ellenzék szándékai szerint, kifejezetten parlamentáris és jogállami tartalommal jöttek létre. Olyan alkotmány született, amely megakadályozta a visszarendeződést, de nem akadályozta meg az inga kilengését, elősegítette a politikai váltogazdálkodást és az egymással versengő, egymást váltó közpolitikák érvényesülését. Az 1989-es alkotmány lehetővé tette az éles politikai küzdelmeket a liberális demokrácia keretei között.

⁶⁴ A Magyar Demokrata Fórum és a Szabad Demokraták Szövetsége megállapodása 1991. április 29-én. Újraközli Ripp Zoltán. Lásd BOZÓKI (főszerk.) V. 644–654.

⁶⁵ Göncz Árpádot 1990. augusztus 3-án választotta az Országgyűlés köztársasági elnökké, miután a közvetlen elnökválasztásra irányuló júliusi népszavazás az alacsony – mindössze 14 százalékos – részvétel miatt érvénytelen lett.

⁶⁶ TORDAI Csaba: „A Harmadik Köztársaság alkotmányának születése” in BOZÓKI (főszerk.) VII. 500.

FÜGGELÉK

A Nemzeti Kerekasztal-tárgyalások felépítése
(1989. június–szeptember)*Plenáris ülés*

Politikai deklarációk színtere
(Résztevő szervezetenként 3-3 fő, továbbá az Országgyűlés
elnöke által megfigyelőként elfogadott szervezetek képviselői)

*Középszint**Politikai egyeztető bizottság*

A demokratikus átmenet megvalósí-
tását szolgáló elvek és szabályok
meghatározása
(Szervezetenként 2-2 fő)

Gazdasági és szociális bizottság

A gazdasági és szociális válság
leküzdésének stratégiai feladatai
(Szervezetenként 2-2 fő)

*Szakértői szint**1. Politikai munkabizottságok*
(5-5 delegátus mind a három oldalról)

- I.1 az alkotmánymódosítás időszerű
tételei, a köztársasági elnöki
intézmény és az alkotmánybíróság
kérdései
- I.2 a politikai pártok működésének jogi
következményei
- I.3 a választásokkal kapcsolatos kérdések,
a választójogi törvény
- I.4 a büntetőtörvénykönyv és a büntető-
eljárás törvény módosításának elvei
- I.5 a tájékoztatás és az információ
kérdései, az új tájékoztatási törvény
- I.6 az erőszakos megoldásokat kizáró
jogi garanciák megteremtése

2. Gazdasági munkabizottságok
(5-5 delegátus mind a három oldalról)

- 2.1 adósságprobléma, szerkezetváltás,
infláció
- 2.2 a gazdasági válság társadalmi
szabályozása
- 2.3 tulajdonreform, privatizáció
- 2.4 földtulajdon és a szövetkezeti
törvény kérdései
- 2.5 a költségvetési reform és az
államháztartási törvény
- 2.6 a versenyjog és a monopólium-
ellenes szabályok

Jószolgálati bizottság

Bármely szinten felmerült problémák megoldására
(Oldalanként 3-3 fő)